

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»
REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, S. TSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINA. JUNI 1929

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИ
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, С. ЩУПАК
Д Е Р Ж А В Н Е
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1929 ЧЕРВЕНЬ

№ 6

68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
говліт № 2636. 29/VI. 1929.
Замовлення № 1278. Тираж
1.700 примірників

НАТАЛЯ ЗАБІЛА
ДОМЕННИЙ ЦЕХ

Труйною сіркою,
 випаром руд
Дихає димний завод.
Домни.
 Кавпери.
 Лави труб.
Днів загартованих
 льот.
Ніч.
 Над заводом,
Де жерла печей,
Де
 виливають шлак,
Полум'я заграв
 небо пече,
Багряно
 жевріє мла.
Стримані домни
 руками сплелись —
Випнули
 чорний кряж.
Мовчки
 приховують
 бурю й блиск.
Пекла
 розпалених
 паш.

ШАХТАРСЬКА ПОВІСТЬ

I

Шахтар Зайда колись, щоб відлюднитись, кинув касарню уночі.

„Схопившись гупої пори, він міг би пройтись у танковій через усю довгу, як український гак, касарню і причинити двері непоміченим. Одначе, тільки звівся на надпіллі, одразу затамував дух. Адже біля дверей на стіні блищала знайома шахтарська лямпочка і світло її, що каламутилось аж до кутків, могло викрити його непокій.

„Зайда присидів. Зиркнув по кутках. І тепер мрячка світла тільки допомогла йому збагнути, що стерігся він зовсім даремно.

„Касарню омертвляв тяжкий сон. На дерев'яному надпіллі тісним покотом спали товариші і густе хропіння, зливаючися в стогін, не уривалось, мов гуд над розвернутим гнойовищем. А сусіди його обабічні на його непокій тільки розпростали притиснуті руки й ноги і сонні потяглись на звільнену латку.

„Ну то й до чого вагання? Він може досягати своєї мети.

„Зайда рішуче зіскочив на підлогу, згріб до рук манатки і попрямував надвір. У присінках сира вільгість пройшлає йому по тілу легенькою, але гострою дріжжю, і він згадав, що був розпарений. І тільки ступив надвір, як холодна й темна ніч вплила в його тіло сирим вітром.

„Та що ці дрібниці важили проти того, чого вже припало на його долю зазнати.

„Уперед!

„Зайда спрожого поривається вперед і згасає у темні.

„Ноги йому грузнуть і в опорки просочується жижа, як лід, але він простує уперто.

„Чи спроможний степ із своїми холодами й голодом дошкулити так, як людська тепла увага? О, він за ню сердешно дякує! За тридцять років свого віку людська ласка в'їлась так в серце, що тільки зненависть до всього стала йому за порятунком.

„Радіючи з волі, Зайда продовжував путь.

„Та подальші кроки його ставали зовсім затяжкими, бо донбаський чорноземний ґрунт тягся гумою.

„І на це не слід вважати. Аби воля.

„Дістанеться він найбільшої глушини степу, виріє там землянку і буде жити. А як, то там буде видко. І нехай хоч пекло, аби не „свята“, величня праця людська, що її давно обернули на безглуздий засіб пригноблення тих, хто з нею мусів спізнаватись. І ласк цього вдосконалого пекла він скоштував над силу.

„Вицуплюючи з тванюки за ногою ногу, Зайда упрів і відчув, як ще злегенька кружилась йому голова. Очевидно, не вивітрилось йому ще повітря касарні. Він зсунув кашкета на потилицю і не встиг одвести руки, як наскочив зрозгону вітер і розкрив йому голову.

„Зайда присів і, помацавши по землі руками, упевнився, що не знав напрямку свого мандрування. З степу, мов з урвища, дмухали чорні вітри і шаруділи потрюхлі бур'яни.

„Та й чи не всерівно куди утікати? Аби геть від людей і у той безмежний степ, що, простилаючись перед очима, кожен раз обіцяв визволення. Стане він серед його обширу і зацікавившись сконає: одним на докір і жах, а другим на поклик до бунту.

„Та не встигла темінь обернутись на туман, як перед Зайдою виріс на коні, мов по сухому шляху докотившись — дожджачий.

— Ти з дороги збився, голубчику, — мовив він дбайливо і оперезав Зайду гарапником.

„Зайда стояв укопано.

— Ти що ж, не розумієш мене? — і гарапник вдруге оббився на Зайді. Тільки цього разу рука дожджачого

тримала міцніше руків'я, бо Зайда засичав, мов опік-
шись, і трішечки присів.

„Зайда, похилившись, повернув назад.

„Але, добрівши касарні, порога до неї не переступив.

„Відшукавши у темних сінях куток, він забився від
світу і там поселився назавжди.

„Рано, як і вимагалось, він витикався на світ, щоб
спуститись у шахту, а вечором, вилізши на поверхню,
прокрадався до свого житла і там завмирав.

„Та зістарівшись і здичавівши, він переконався, що
зовсім даремно колись обирав для своїх вчинків такий
пізній час. Дичавіти на шахті „Надія“ можна було
і вдень. Можна було навіть битись головою об стіну
або кричати, тільки так, щоб все ж лишатись придатним
до роботи, бо тільки в противному разі міг з'явитись
дошкульний гарапник або кулак.

„І от тільки з одної події Зайда зрозумів, що поряту-
нок полягав саме в тому, від чого він утівав.

II

„Балачки про війну навіть уже по салонах не прино-
сили гострого збудження. Війна просто стомила й на-
докучила всім.

„А на шахті „Надія“ про неї забули, як і взагалі не
пам'ятали нічого.

„Коли це одного особливо приємного ранку, що за-
ступав день катастрофи в шахті і обіцяв перерву ро-
боти, до шахти пригнали, мов заблукану череду, гурт
дивовижних людей.

„Натовп зірнув на обрії степу і рухався ще далеко,
як в касарні розітнулось :

— Люди!

„Тут не знали жартів, як не звикли бачити й людей.
Уся касарня невмита вибігла на горбик і продирала очі
на хмарку куряви, що наближалась.

„Люди були надто дивовижні: усі в сукняких шине-
лях, обмотаними ногами і у великих кованих ботинках.

10 Чужинці. І були вони смішні, бо на їх головах надіті були химерні кашкети, що нагадували розцяцьковані очіпки.

„Зате ж рухались вони незвичайно: вишиковані в три шереди, вони ступали в ногу, бадьоро і твердо.

„Це були австріяки, а їх оточували бородаті ополченці наші з гвинтівками.

— Р - раз - два, р - раз - два.

Перед шахтарями лишилась тільки поколошкана трава, що неохоче зводилась, та хмарка куряви.

— От коли б ми так... — Та й не доказав хтось.

„Та вже коли повертались до касарні, Зайда спитав:

— А на кого ж нам „так“?

— Гм, а на кого ні?

Австріяків пригнали до контори і тут отаборили. Забачивши латочку шпоришу, потомлені чужинці припали до землі і, розпластавшись, закрили тяжкі повіки. Чепурні шинелі їх купались у пиляці.

„А бородаті ополченці і тим запобігти собі не могли і сговбичили, смажачи на сонці бороди.

„Зразу австріяки зводили голови і поглядали довкола. Їм дивно було, що не бачили вони тут перед свої очі здивованого, цікавитого натовпу.

„Та доводилось знов лягати: перед очі слався тільки степ.

„Однак, шахтарі, повернувши з горбика, занесли до касарні якийсь непокій. Гущина їх щохвилини рідшала, тютюнового диму убувало, так що й стіни було вже помітно, а на стежечці, що протоптана була до контори, майоріли постаті.

„Шахтарі простували до дивних чужинців. Але, простуючи, усе позирали в той бік, де раз на місяць з'являвся паровіз, що, привізши провізію, цупив у степ вантажені вагони.

„І не забачивши на колії анічоґісінько, ще більше переймались здивуванням з того, як могли потрапити до них люди.

„За декілька кроків до ополченського кола вони зупинялись і дивились мовчки. Австріяки збились докупити й лежали сірою скибою.

„Коли це на ганкові виходячи інженер хряпнув двома і одна голова серед австріяків звелась. Вона не глянула в бік інженера, бо застигла, уздрівши шахтарський натовп. Молоденький австріяк кинув словом.

„Нехотя звелось ще декілька голів. Вони швидко забарабили словами. Раптом звелись усі і дивились.

„Люди, що стояли натовпом поза сторожею, були як на них такі брудні і змарнілі, яких не довелось їм ще спостерігати у цій химерній Руслянд. Вони нагадували їм купу вугілля, покладену з плинтусів, що мав, як гадали вони, тут добуватись.

„Щокастий австріяк з козацькими вусами донизу, сказав щось, очевидно, смішного. Всі весело зареготали.

„А той, що першим побачив з чорними оченятами, навіть поманив шахтарів пальцем і, підморгнувши, усміхнувся молодим обличчям.

— Будеш сміятись, як у шахту спустять.

— Да, а як то їм, брацця, з незвички буде.

— Допомогти б їм чимнебудь,—нарешті запропонував хтось.

„І шахтарі були здивовані, що виникла між них бачка.

— Ви щось говорили? — запитав Зайда, але ніхто не відповів.

„Молоденькому австріякові хотілось жартувати.

„Нн - у - у! — гаркнув ополченець непогано одгодований. — Ти, „кукурудза“ — і чекав очима від того, що мав басончика на погоні, на схвалення свого розпорядження.

— Хрін з ними, хай знюхуються,—сказав старший, сідаючи. — Нехай австріяк кумекає, на кого ішов війною. Доставай папіроску, Петренко.

„І одгодований ополченець, швидко знявши з плечей клунок і добувши звідти десяткову коробочку папірос „Военные“, сам витяг одну і препідніс старшому.

12 — Саме для вас і той...

На ганкові інженера не стало. Зате коло ополченців з'явився сторож і кричав: — Нікаких розпоряджень нету, не прислано і двір очистити від тетої орди... — Вигляд мав він такий же пихуватий, як і інженер.

„Подано команду.

III

„І знов австріяки були мов жива скеля.

— Раз - два, раз - два !

„Їм доводилось рухатись серед голого степу і шахтарям виникав жаль, що не побачать вони, як би ця сила трошила на своєму шляху перепони.

— Зайда, подавай команду, і ми так...

— От би спробувать для штуки...

„Зайда вагався і не розкривав рота.

„Австріяків погнали за касарню. Тут був степ як і скрізь.

„Сонце дійшло свого zenіту і палило дуже гаряче. Оточені австріяки сиділи і все частіше торкались язиком посохлих губів. Їм зовсім пропадав добрий настрій. І нарешті збившись до купи, розварені спекою й безпорадні, вони лягли на землю і закушкали голови.

„Але шахтарі не розходились. Вони не могли розійтись, бо коли стояли й дивились, їм оживали потомлені очі і в них засвічувались вогники.

— І куди загнано людей...

— І хто воно знущається отак з нашого брата?

— Дурні, ішли б не зупиняючись, то й чорта повалили б.

— А гвинтівочки нащо.

„Серед повалених тіл схопилась раптом, мов підкинута, постать.

„Це був все той же молоденький австріяк. Він наморщив лоба, звів брови і хотів не дивитись ні на кого. Розв'язавши свого клуночка, він щось шукав там. На його досаду те, що шукав, не знаходилось, і його проймала тривога.

„Шахтарі зацікавлено стежили.

„Не витримавши, австріяк аж обличчя своє безвусе встромив у мішок і нарешті йому пощастило.

„В руках з'явивсь йому запилений сухар і він стомлено поклав його на зуби.

„А серед шахтарів вибухнув регіт і прокотилось шамотіння.

— А-а! що гам, гам немає?— запитували на мигах.

„Австріяк потупляв очі і кутуляв щелепами.

— Так чого ж похнюпивсь? Не сердься, дураша, кажи...

„Через хвилику летів через сторожу кусень житнього хліба і ловко впав молодикові на коліна. А коли сонце ішло до схилю, кожен австріяк тримав у руках кусень хліба і, запиваючи водою, що відрами з'явилась, вигукував:

— Карош рус!!!

„Шахтарі ляскали в долоні, обнімали одне одного і взагалі нагадували дорослих дітей.

„А гості знімали смішні кашкети, прикладали до серця руки і низько вклонялись.

„Незвиклі приймати гостей, господарі не знали, як відповідати і повторювали рухи чржинців.

„А далі вони кинули церемонії і всі реготали. Сміялись австріяки і шахтарі.

„Вони сміялись, звичайно, з радості, щиро, але сміх цей ставав страшним. Здавалось, що в глухому степу реготали люди з кривавої трагедії, смішно розіграній.

„На таку подію міг би навіть шеф жандарів позаздрити, а як для шахти „Надія“ вона була зовсім незвичайна, то поліцейський надзиратель розгубився. Він поспішав панічно, мов пасажир, що спізнився на потяг. Вуса йому прокіпчені, стовбурчились їжаком, кашкет, колись зелений, тепер з пітним п'ятаком на тім'ї, зсунувся набакир і шаблюка тільки перешкоджала ногам твердо, як слід би було, крокувати.

„Нарешті доскочив він шахтарського гурту та як захекався, то й зовсім не міг грізно гаркнути, як то намірювався.

„Поліцейський нервувавсь.

— Р - р - р - а - азойдись! — оскаженів він. — Бастувать вздумалі?!

„Шахтарі микулились і посувались неохоче. Надзиратель кричав.

— От коли б у ногу, як австріяки, га? — хтось сказав і не збагнули чи жартуючи, чи насправді.

— Разойдись, стрілять буду!

„Відповіли реготом і свистом.

„Це була болюча образа для поліцейської гідності.

— Р - р - а - з - о . . . — Надзиратель кинувсь, мов укушений, і наткнувся на Зайду.

„Зайда не рухався, бо повний був утоми й думок. Його очі дивились суворо.

„Надзиратель мав це за опір.

— А - а, бидло, — і гарячий кулак зацідив Зайді у вухо.

„Та не встиг Зайда упасти на землю, як „Татарин“, мов зрадівши нагоді скупити свій „гріх“, вчепився звірем у надзирателя.

„Одначе, він кепсько рахував. Надзиратель надто перелякався і пручнувся з такою силою, що вдержати його було не легко. Поліцейський одскочив і в білій руці його мигнув револьвер. „Татарин“ стрибнув на надзирателя, але розітнувся постріл і він, не досягши ворога, повалився на пиляку.

„Шахтарі рвонули хто куди, а відбігши, мов отара, що в небезпеці, збились до купи. Вони не стомились, але груди не вмщали прискороного дихання. Притиснувшись одне до одного, вони чули перебої сердець, і кожне, зачувши цей клекіт, розпалювалось ще більшим гнівом.

„Щось глухо завовтузилося. І декілька дужих рук поставили Зайду спереді натовпу.

— Веди, — наказали.

— Раз! — крикнув Зайда і шахтарі вишикувались.

— Два! — одрізав він і тільки тирса залопотіла під ногами.

„Та дарма: надзиратель ще за першою командою дав чосу.

„Заюшене тіло „Татарина“ підняли на плечі і вишиковані й мовчазні понесли до косарні.

„Сонце ще тільки сідало і день лишався незакінченим. Але в касарні була вже ніч.

— Мовчать. На все мовчить, нічого не знаємо, — наказав Зайда і спільна мовчанка відповіла згодою.

IV

„Служака сидів на стільці, тільки доки проводив до кабінету пана директора поліцмейстера.

„Пан директор, як виявилось, мав той вигляд, за якого сидіти не можна було.

І інженери, що поспішали на особисту доповідь, уздрівши, як коло дверей, відбігши стільця, тупцювалась набундючена постать швайцара, стискували в руках теки, напускали на себе надто незалежного вигляду й повертали... кудись до інших дверей.

„Це була надто кепська ознака, що не сприяла так для доповіді, як і не обіцяла нічого приємного.

„З пана директора далеко не фаталіст, одначе він ладний припустити, що саме через „Надію“ переслідує його якесь безталання.

„На широкому тлі його могутности, міцного положення, слави і добрих взаємин з правлінням, ця злощаслива шахта з шістнадцяти, що ними керує він, мов заноза лучить за ніготь. Йому належала ідея відкрити у степовій глушині шахту і він же доводив, що дасть вона першосортний антрацит. Було вбухано грошей більше, як передбачали всі кошториси, а врешті добули курний дешевий вугіль. Один супротивник його скористався з цього, і правління, не вислухавши пояснень свого директора, веліло припинити експлуатацію і заси-

16 пати шахту геть зовсім. Та на щастя хоч вибухнула війна. Він поїхав до Парижу і домігся того, що „Надію“ віддали просто до його повного і безконтрольного володіння, правда з умовою: що не буде витрачатись на неї будь-яких коштів і що при всьому початковому обладнанні поверне вона витрачене і дасть хоч невеличкі бариші. Вугіль, щоправда, збувався дуже легко, але яких турбот і неприємностей коштував він. Поперше, мусів пан директор перечитувати підручники історій предковічних культур, щоб винайти і запровадити на цій шахті найудосконаліші способи простого існування людей. Змарновано часу було чимало, а пощастило йому натрапити на ідею, тільки перечитуючи історію римського рабоволодіння. Він і запровадив лад за цими зразками. Та з цього ще діставав він хоч будь-яку сплату: перечитуючи історію стародавнього Риму, він упивався з витончених удосконалень експлуатації, що приводили тоді до блискучого розквіту культури і які, як гадав він, тепер були забуті. А от далі вже, подруге, то починались нічим не сплачені неприємності: обвалювання за обвалюванням, постійні полагодження з інспекцією за придушених шахтарів, незвичайні бійки, різанина і ще, нарешті, — маєш — щось подібне до симптома майбутнього заколоту.

„До цього часу щастило йому притушувати всякі неприємності, але все ж таки вони прохоплювались, і „Надія“ на світлому тлі його успіху впливала постійно як чорна хмарина. Вона розшатовала всю основу: в правлінні починали якось пильніше придивлятись до його особи, підозріло ставитись до його здібностей, і він відчував, як іноді лишались його ноги в повітрі без ґрунту.

„І от що має сказати він зараз цьому поліцменові з синюватим носом і фельдфебельськими вусами, що сидить болячкою перед очима.

„Але пан директор вихований в Цюріху на витонченій європейській культурі. Він свідомий того, як май-

стерно дається йому показати потрібне за щире, зма-
скувавши справжній настрій, і дізнався не раз про вплив
свого європеїзму на необтесаних вайлакуватих діячів
своєї батьківщини. До того завдяки темпераментові,
йому довелось в житті ходити за досвідом у різні двері:
за студентських років з нього палкий революціонер
і соціал-демократ, потім емігрант, а там знов студент
і вже нестримний прихильник європейської культури.
І нарешті директор Франко-Російської Акційної Ком-
панії.

„Його вухо вловлює за дверима противний брязкіт
острогів. Одначе, тільки в дверях витикається кошлата
брова, пан директор цього разу, як ніколи, підводиться
і йде з-за столу назустріч поліцеймейстрові.

— А знаєте, я ніяк не міг би домислитись, що таяться
в вас ще й такі здібності, — говорить він стримано гри-
вим тоном. Поліцеймейстер, хоч і почуває особливо
тепле і приємне тиснення руки, та відаючи, з яких при-
чин походить воно, з усіх сил ухиляється чар. Він вва-
жав, що за неприємні події на „Надії“ саме припала
йому нагода поквитатись де в чому з директором, як
квитаються і з ним його вороги.

— Затьмись, пане віце-губернаторе! — розпановав ди-
ректор.

— Як, про що ви? — раптом брякає поліцейместер з
салдатською невибагливістю.

— Гм, ха-ха... — і директор сам зважається на крок
до фамільярности.

— Мені здається, що я маю деякі дані вважати себе
за щирого вашого друга.

— Для поліцеймейстера така інтимність з боку цього
напалірованого європейця, що тримав усіх на віддалі
просто подія.

„Ну, звичайно, звичайно, поліцеймейстер надто звору-
шений, не знає, чим міг він так привабити...

— А що з віце-губернатором?

— Ні, я власне мав на увазі мадемуазель Кіті.

„І поліцеймистер з несподіванки аж крикнув і гладкий мішок на потилиці затрясся йому від реготу.

— О - о - хо - хо - хо ... А - а - а - ха - ха - ха.

— Подумати тільки, Татищів з глузду сходив по ній ще в Москві і вона лишалась недоторкою. А тут ви — одразу. Ні, Дон - Жуан просто невіглас порівнюючи з вами.

— А - а - а - ха - ха - ха ...

„Про історію безоглядного впадання молодого й багатого Татищева за відомою танцюристкою знали всі вельможні кола міста і що реальніше виводив директор на цьому тлі поліцеймейстера як переможця, то більше це лестило згаслому офіцерському завзяттю.

„Бальяндраси заколисували, мов приємна дійсність, і час минав у розважливих жартах і натяках.

„Продзвонив годинник. Поліцеймейстер глянув і згадав, що за півгодини мав докладати губернаторові про „Надію“.

— Да, так як же бути з „Надією“, — прийшов до пам'яті він.

— Ну що ж, дайте своєму надзирателеві пристава.

— Ні, а щоб провчити ту мразь — шахтарів. Мушу зауважити, що історія остільки темна, що являє собою надто спокусливий привід до того, щоб декого заправторити до Сибіру, або й чкр ... і поліцеймейстер обвів навколо своєї горлянки.

— Не слід роздмухувати, — з повним авторитетом перепинив директор, — не намагайтеся тушити у голодного жадобу, показуючи йому кусень хліба. Найкращий спосіб убити тяжіння до подібних рецидивів — це ніби деяким образом радіти з них. Найкраща відповідь: я дав розпорядження інженерові запровадити суворіший режим, а ви дайте вашому героєві пристава.

— Охоче згоджують. Та й мушу признатись, що тепер немає потреби роздмухувати ка-зна-що, бо треба тушити те, що вже спалахує. Ох, спалахує ...

„Служака не припустив поліцеймейстера торкнутись ручки і розчинив двері.

„А причиняючи, він зиркнув на пана директора. Йому вирвалось з грудей полегшення і він упевнено сів на стілець.

— Минуло.

V

„Зайда дістався свого кутка. Він знав, що його заберуть і вкинуть до в'язниці, але, ступивши в темряву, за звичкою відшукав ліжко і спокійно ліг. Звичайна сінешна тиша видалась тепер, після всього, надто тяжкою й задушливою. Але не встиг він закрити очей, як зачулось йому, що в його темну тишу насувають кроки з брязкотом острогів. Він схопився і, зігнувшись, підніс перед себе руки й затамував дух, готовий зіхищатись і насадати. Цієї хвилини він здатний був задушити або вмерти. Та то була провокація крови, що гаряче дзвеніла в вухах. Навколо лежала глибока тиша. Це він зрозумів одразу, як тільки зачув пискотіння пацюків. Йому стало ніяково з своєї необачности. Але хвилини гнівного піднесення свого було шкода. За цю коротку мить він відчув п'янливу радість злета на верхів'я грізного повстання. Він доторкнувся ліжка і інстинктивно відчув увесь вонючий бруд його. Та іншого виходу, здавалось, не було, і він знов ліг.

„Очі стомлено закрились і ним опанував звичайний стан маріння, що давно замінив йому сон. У нього це був той стан, коли все тіло, за винятком невеличкої частини — голови, потухало у звичайному спочинку, а в маленьких півкулях, мов у казані, продовжував кипіти як і прискати вогненними іскрами. Сон тікав від іскристого віяла і приходили уламки думок і бажань. Вони виникали натовпом і кололи в очах розпеченим піском.

„Так, він знає, що заберуть його до в'язниці. Але цьому випадкові він навіть радий. Може це й буде саме той момент, коли він згорить, кинувши хоч іскру до помсти. Адже його страшна здичавилість не викликає обурення у товаришів. Навпаки, він переконався, що

20 цим станом зрівнявся тільки з усіма. В світі повновладних катів, що пригнобили працівників, йому давно урвався терпець жити. Він би давно наклав на себе руки, та не може уйти, не помстившись. Краще, звичайно, було б взяти кайла і йти шукати голів ворогів, та де там — скрізь безпросвітна втома і упокореність. Отже скрайність: самопожертвою збудити думку до протесту. У в'язниці не візьме він і рісочки до рота і так сконає. Його запал — він певен — вогнем проб'ється крізь мури і запалить помсту.

„Та ніч підводило з землі голубою смугою, а кроків з брязкотом острогів не чути було.

Зайда помилився. Він скоштував грубого дурного самовладства і не відався ще на витонченій і поміркованій дипломатії.

„Поліцеймейстер визнав поради пана директора за надто прозорливі і слухні і тому арештів не переводив.

„Одначе, відлюдна тиша у сінях була розметана. В той момент, коли Зайда намірювався встати, щоб іти до шахти, сіни сповнилися юрбою шахтарів. На це він не сподівався і здивовано вичікував. Шахтарі мовчали, але в їх мовчанні почувалась якась нова рішучість. Зайда встав на ноги.

— Веди нас!

„І не встиг Зайда переступити порога, як шахтарі оточили його колом. Він рухався посередині, а навколо мовчки сунув натовп, поглядаючи на нього пильно й ревниво. В шахті звільнили його від роботи, взявши його пайку роботи на гурт і наказали сісти всім перед очі й сидіти.

„Він сидів. Начальство дивувалось, але чипати не на-смілювалось. А вечором знов шахтарі взяли його в своє коло, рухались до косарні і тут не пустили до сіней, а звеліли жити вкупі. Зайда не заперечував.

З того часу його не лишали ані на мить і весь час оточували найпильнішою увагою. Часто виводили

вони Зайду надвір, надходили близько контори і оточивши його, дивились мовчки.

„Здавалось, що в цій здичавилій людині завбачили вони нарешті образ, який слід виставити, як гнівний протест на очі гнобителям. І постать Зайди цілком відповідала цьому: він був ще не зовсім старий на літа, на цей час йому припадало сорок років, але за декілька років раніш з нього був уже суший дід. Постійно замкнутий, брудний, він поріс колючою щитиною, покривився на ногах і в горбові своєму заховав багато туги й надірваності. Це був жахливий образ шахтарської старости. І як ніхто не пам'ятав, коли з'явився Зайда на шахті, то здавалось, що маячив він тоскно перед очима з одвічна.

„Шахтою опановувало якесь глухе, незрозуміле, але глибоке й тривожне замішання.

VI

„Тільки через довгий час Зайді довелося якось за-примітити поліцейського надзирателя. Це трапилось уже під осінь.

„Одного разу, винісши разом з декількома товаришами з шахти на поверхню придушеного шахтаря, Зайда був вражений світлом пожежних багрянців, що заливали землю. Товариші примружили очі і зразу спустились назад, а він, хоч і почував біль в очах, не міг стриматись од зворушення і позирав в усі боки. Зразу не міг він навіть уявити, щоб це могло бути, і на мить припустив, що горить земля. Але, поглянувши на захід, упевнився, що то був просто захід сонця. Це його трошки розчарувало, бо не хотілось йому припустити, що те, що спостерігали його очі і з чого так прискорено забилося серце, не є знаменним передвісником.

„Сонце, як законтракований служка, доробивши дня, виснажено відходило на спокій, щоб на завтра, зійшовши знов, пестити тих, хто запосів його проміння. Але з темних надхмар, мов з льохів, виринали зкривавлені

22 примари і намагались збудити у цього живодайного ества гнів за своє покривдження. Гамуючи й опереджаючи натовпи, вони повисали на небосхилі багрянцями, мов м'ясо закатованих істот. З їхнього гніву палахкотів обрій. Та служба лишався байдужим і жовтенькою плямою схилявся усе ближче до своєї межі. Але й закатованим теж, очевидно, увірвався терпець. Вони виступили всі як один, небо ледве вміщало їх численність, і з їхнього гніву на землю пороснув червоний потік. Тирсою скрізь, де сягало око, котились на схід криваві хвилі і от вони, лизнувши задумливого обрію, бігли назад і кров'ю розпліскувались на жовтій плямі.

„А примари-хмари, міняючись формою, все більше оголювали понівечене тіло, нагадували про свій невимовний біль і покликались до помсти. І от нарешті, вгрузаючи в землю, сонце запалилось. Воно розвело грізні шаги, ошетинилось стрілами і гнівно затремтіло. По землі побігли полохливі тіні.

„Бути розправі.

„Зайда стояв зворушений до глибин свого ества. Йому хотілось розітнутись покликом, кудись бігти й кричати: „Покривджені перемогли, перемогли, перемогли. З нами сонце“!

„Але він тупцював на місці коло задушеного товариша і, позираючи очима, шукав довкола допомоги. Перед очима, звичайно, слався німий степ, але вечір золотої осені поклав на обріях чіткі обриси, поставив з випарів стрункі стовпи і повітря сповнив міцним духом полиню і етеру. З підземелля шахти билав голову сірка.

„Зайда проймався завзяттям і як людина, що мов раптом зіткнулась на своєму шляхові з горою, відчував деякі вагання. Шукаючи шлях до верхів'я, він вдивлявся в основу гори.

— З чого починати?

„Коли це з-за насипу виткнувся поліцейський надзиратель. Він був такий, як завжди, але на тлі величньо-

го змагання і мужніх далів його брудна псстать вида-лась надто нікчемною і жалюгідною. Засмальцьований мундир висів на ньому усмирительною сорочкою, перепели на спині відстовбурчились і до того ж був він, очевидно, ще й п'яний, бо, згорбившись, ступав непевними кроками. Але Зайді впала у вічі срібна перевісь, що блищала на поліцейському плечі замість реміняки. Зайда замислився.

„І в напружених домислах повстала йому тонкою павутиною хитра філософія панського розуму. Він одгадав розумування пана директора. І відповів по-своєму: „Гадюка жалить уже безсила і лякає жалом“.

„О, тепер я знаю, з чого починати.

„На ранок, збираючись на роботу, шахтарі, як заведено було, хотіли оточити Зайду своїм мовчазним колом. Але Зайда, ступивши через поріг, мовив:

— Ану лиш, стривайте. Пропускайте мене наперед, а самі шикуйтеся в шерегу. Будемо вчитись ступати разом. Шикуйсь.

„Натовп чорних постатей вишикувався за австрійськими шерегами.

— Руш! — скомандував Зайда, — і повів до шахти.

— Раз - два, раз - два!

„А ввечері, коли повертались шахтарі з роботи, теж розтиналось Зайдине: — Раз - два, раз - два! і по землі котився дружній і чіткий тупіт.

„З цього часу закинута в степову глушину шахта „Надія“ ранком і ввечері здригалась від незрозумілого їй чіткого й дружнього людського крокування.

„І дивно, ніяка увага жадного начальства не наважувалась перешкодити Зайді водити шахтарів струнками шерегами. Навіть навпаки, всьому гуртові довелось спостерігати, як одного разу поліцейський надзиратель, зачувши шахтарські кроки з командою, задавав латати, ховаючись у вечірніх присмерках.

„На шахті „Надія“ це була перша зима, що не змарновано її було надаремно.

„А по весні, коли в шумному Петрограді вийшли на вулицю робітники, в степовій глушині шахтарі тямили ходити міцними колонами.

— А тепер, друже, закрій свого бльок-нота,— говорить мені управитель шахти „Надія“ — наш час от-от дійде свого кінця.

— Але ж я не можу нічого збагнути — відповідаю я, дійсно таки почуваючи якусь неясність.— На початку нашої розмови ви обіцяли розповісти свою власну історію Івана Ткача, а я чув покищо уривок повісти про Зайду.

— Далекий „Зайда“, то теперішній Ткач! — і мій співбесідник звівся з-за столу, красномовно натякаючи на скінчення нашої розмови.

Мені блискавкою шугнув здогад і зір прикипів на горбуватій спині товариша Ткача, що не міг розправити її і ставши на ноги.

— Цього разу досить,— говорить він, помітивши мою увагу, і усміхається в борідку.

Слухаючи повість, я з світлого сьогодні бачив на чорному тлі згаслого світу усі помилки невідомого Зайди. Я вболівав з них, нарікав на Зайду і вклонявся перед ним і нарешті був захоплений з його рішучості. В моїй уяві образ Зайди чомусь повставав, як образ людини, що ворожа рука відтяла їй в революційному змаганні голову і вона лишила наш світ. І от раптом Зайда переді мною.

З радості я не стримався і брякнув, що „Зайду“ мав я за мерця.

Товариш Ткач спокійно усміхнувся.

— Молодь завжди посилається на мої рани і в живому мені вбачає символ конечної перемоги Революції. Лишився я, щоб забити ясинового кілка в ненависний нам світ.

Тепер тільки помітив я що на шиї у товариша Ткача товсті рубці, що синюватим кістом спускались за комір,

і що правій руці його бракувало двох пальців. І нарешті зважився запитати про химерний шрам, що кутниками синів у нього на лобі.

— То більшовицька зірка, що змайстрував її мені генерал Каледін.

Все здивування мое, радість і схильність перед цим скромним героїзмом переключились на бажання довідатись, як же Іван Ткач обернувся на „Зайду“.

У двері постукали. Дійсно була восьма година ранку і очевидно йшли, як і сподівався товариш Ткач, товариші з шахткому.

— От молодий товаришу,— звернувся до мене Ткач, коли увійшло трое шахтарів і сіли навколо столу,— працю людську справді висвячуємо на святу. Зразу складаємо умову на шестигодинний робітний день.

Вони сиділи і обговорювали різні пакти умови, що були їм надто знайомі і що в них я мало кумекав.

Я сидів, не ворущаючись, і тільки прислухався до того гамору, що потужно стугонів за стінами. З цього бурхливого оточення мені надто тяжко було шугнути за далекі дванадцять років, щоб уявити жакливу предковичну глушину, що в ній конав мужній „Зайда“.

Розітнувся посвист пасажирського потягу. Я схопивсь. Товариш Ткач читав на моєму обличчі бажання.

— Знаю, знаю, хочете довідатись, як то людина, що родилась Іваном Ткачем, стала „Зайдою“?

Він не помилявся. Його постать сповнена була — я це ясно відчував — багатої цікавості.

Я сказав, що критись не можу, бо він угадав бажання не тільки моє, а й історії.

— Гаразд, іншим разом. Приїздіть надовго і зазнайтеся з усіма борцями, що їх збереглося ще на „Надії“ на добрий загін.

Ми потиснули руки. Я не встиг дати обіцянку, бо треба було поспішати на потяг. Але досвідчений товариш Ткач її прочитав в моїх очах.

Паровіз нетерпляче дрижав.

26 — І тільки вскочив я до вагону, як він рвонувся і помчав.

Мое серце билось в такт коліс: повернись, повернись, повернись...

ДАЛІ БУДЕ

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ
ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ

КІНЕЦЬ *

АГІТАЦІЯ

Перша рота другого полку,
Ей там, слухай,
Чого зіваєш!?
Легше
Темної ночі
В степу шукати голку
Ніж стежок
До сердець ваших!

Ви обросли
Коростою грабіжництва,
Лепом гвалтувань,
Брудом нальотів...
Ви вмієте збіднюватись,
Коли є в вас охота,

Якого ви чорта,
Обдурені зрадниками
Революції нашої
Великої неньки,
Усякі бандитські витребеньки
Теревенькаєте
Радо?!

Ви ж таки діти праці й поту,
Де ваша свідомість клясова?
Ага!

* Див. Гарт №№ 4, 5, 1929 р.

Ви не хочете клопоту !
Ви куркулям вірите на совість !

Ви напиваетесь
Самогоном у доску,
Коли революція вас кличе,
Коли кинуто в бій,
У скажену розноску
Всі сили неможливі
І робітничі !

Я вам наказую
Іменем революції:
Твердо і неухильно
Виконувати команду.
Ми мусимо розчавити банду
І не спинимось,
Здійснимо мету цю !

КОНТР - АГІТАЦІЯ

Слухайте,
Сиві і сірі,
Сила яка йде:
Йде й губить людей,
В купи трупи кладе —
В ряд по чотири...

А може по п'ять
І по більше,
Від таких добра не жди!
Одне слово:
Янкелі й Мойші,
Ясне діло:
жиди !

Комуна — гасло їхнє.
Кому — на, а кому — ні...
Біжать, важко дихають,
Біжать зо всіх ніг.

Гей, кінця нашим походам
Ще й досі нема!
Вдарив ворог на свободу
З тисячі гармат...

Хай белькочуть кулемети
На ворожу путь,
Попадайте, кулі, в мети —
Вороги впадуть!

Вороги впадуть під ноги,
Зломлять рученьки...
Стане, збочивши з дороги,
Понад кручу кінь.

Сонце в небі цитриново
Молодо горить —
Кінь тонкі ламає ноги,
Й падає з гори...

Лісові сухі горіхи
Лускає луна.
У Трипіллі жовті стріхи
Запалило нам.

Каламуть — дніпрові води,
Вицвіта блакить...
Не спиняти нам походу,
Сурмачі,
ревить!

Точився бій,
Як п'яний попідтинню.
Спадав
І знов здіймавсь:

на кулі!
на шаблі!

І кров тонким,
червоним павутинням
Мережала бойовиська щаблі...

Умирили комунари...

Де ти був, проклятий зраднику?
Ні слуху, ні д'у —
худорили...
Знаряддя кинь!
Затишуй ходу...

Военком,
Романтичним туманом
Оповито твоє минуле —
Був не то отаманом,
Не то осавулом...

А може не тим
І не тим
Ти був,
Чорний дим
На нашу боротьбу!

Чорний дим
Та очі голубі...
Точиться бій,
Падає бій...

III

Коло ворогів,
Тисячу смертей.
Друзі дорогі,
Й ви помрете!

Помремо ми всі,
Впадемо ми всі:
Куль в нагані сім,
Тільки сім.

Перша тобі,
Враже, в боротьбі!

Друга йому —
Падай у тьму!

Третя куля —
Пропадай минуле,

Від четвертої —
Жди собі смерти і

П'ята —
В голову ката.

Катові й шоста,
А останній постріл...

Ратманський!

Падай голова
Від сьомої з нагана
Не гримнув постріл!
І трава
Хитнулась п'яно...

Ратманський!

Знову натискай
Гашетку круто...
Отруто смерти...
Натиск... А!
І вже
Роззутий

І вже у чоботи твої
Бандит взуває пігні ноги...
Гремлять бої,
Ідуть бої
І з кров'ю п'є водицю огир...

Ми йшли сплюндрованим Трипільям
Поміж хатів зруйнованих, згорілих,
Мов рештки очайдушного терпіння...

Білявий місяць збіг з гори, ліг
В калюжі крові поміж трупи
І білі зуби зціпив
І зцупив
кулаки...

Який
Безмежний жах!

В крові юнацьке тіло
І ходить юність по ножах
І тіло пада біле,
Як гнів,
як мука,
як одчай,

Але
Не чуть покори!
Десь жовто клацають затвори...
... мовчать!

Ця ніч кінчала день червневий,
байдужий день
трагедії повстань...

Пошана мертвим...

Встань,
Мій друже!
Володю! Димерець!
Нема тобі могили,
Приходиш до мене
У сні, Володю...

Милі мої,
милі мої,
милі...

Голова, як колода!

Бурштейн,
Полонський,
Шейнін,
Заверуха,
Ратманський,
Димерець,
Палей,
Олена Бірк...

Немає вас...
Забрав скажений бій
І кров сторіками
Дніпро у сине море
Байдужо й глухо...

Обдурене село
Бучну кричало славу,
Ви падали на небуття
поріг

І тільки сонце
прокляте
згори
Дивилося на мертві лави.

Обдурене село...
Ти йшло зелене
І тільки кров
червону
Ронить день...
Ти через кров
свою

До радісних ідей
Прийшло в огні
Повстань шалених!

Ні могил, ні сліз, ні вінків —
Тільки спогад про вас на віки,

Тільки слово про вас молодих,
Що ковтнули з Дніпра води.

Вже зотліли ваші тіла
І печаль полинем поросла —

Переораний радісний степ
Полинами не заросте.

Ой, гремить крик і крок років,
Як широкий розлив ріки.

Що не рік, то новий нам рейд,
Що не рік — нам рости вперед...

Не дарма, о, ні, не дарма
Ворог бив на свободу з гармат,

Не дарма о, ні, не драма
Вашу кров перекрив туман —

Вашу кров дзвінку й молоду,
Як епохи нашої дух!

Вже Трипілья давно нема —
Над Трипільям навис туман.

Дніпровій в груди кручі б'є
Комсомоля з туману встає...

Заверуха, Палей, Димерець! —
Налетить степовий вітерець

І співає могутній птах,
І ясніють, і спіють жита,

А шляхами колони йдуть
На далеку і радісну путь.

Їм Ратманський перед веде
І гремить Дніпробудом день...

Ой, греми, як гремлять громи —
Переможемо тільки ми!

Не дарма, о, ні, не дарма
Захищали ми волю з гармат!

Ми вмирати вміли в бою,
Ми збудуємо долю свою...

Закипає гнів по світах,
Зоревіями йдуть літа.

Зоре ясна, нам світи,
На широкі, ясні світи...

Нам угору, зоре, йти,
Нам боліти рости й цвісти!

Березень - квітень 1929

ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ

„АХ“ НА РИБНІЙ

1

Олімпіяда Аркадієвна слухає радіо. Чорний обідок перехвачує пишні хвилі срібного волосся і навушники обіч великих м'ясистих щік чорніють, щонайменше, зворушливо. Справді:—Олімпіяда Аркадієвна і, раптом, на обличчі настрій!—Хіба це огрядне бабило показало коли на своєму великому куску м'яса, що править у нього за обличчя і зараз нагнувся над моїм столиком, який настрій?! Ні, цього не було. Тільки й бачили ми—одверту неприязнь у маленьких заплилих очах та хазяйську пожадливість. Більше, вона занадто рідко бувала в нашій кімнаті. Можна порахувати по пальцях: це тоді, як ми з Микитою боролися і розбили гардероба, тоді, як Микита попоров трюмо, вичіркувавши об нього сірника, та в день іменин її сина, відомого професора хемії, що раз на рік пише додому листа з

36 Москви. В цей день ми всі трое — я, Микита й Олімпіяда Аркадієвна — склалися, за її пропозицією, на пляшку портвейну й танцювали під шарманку, що грала в галереї за дверима. Танцювала навіть Олімпіяда Аркадієвна, ризикуючи повалити наш славний одноповерховий будиночок на околиці. Їй більше шести десятків, але вона виглядає для своїх літ молодо, рум'яно і має в одному південному місті над морем „друга“, а чоловіка свого Матвія Матвійовича, гарного, дружнього дідуса, б'є парасолькою з комфортною ручкою шпаги і не допускає, під загрозою буквальної смерті, в свої апартаменти — дві кімнати, де стоїть м'яка мебля, фікуси й пальми та великі портрети сина-професора й доньки-красуні Марочки, що емігрувала з білим. І вона танцювала. Ми підморгували один одному, милувавшись на свою незвичайну кумпанію і з солодкою зненавистю тьопали по кімнаті нашого упира, впріваючи од надмірних зусиль. Так, я кажу, Олімпіяда Аркадієвна з'являлася в нашій кімнаті рідко. Але вона вважала, що ні крихти не губила зі своєї гідності, стоячи в дверях, ба навіть у цьому відчувала приємність каліфа, що обдаровує. Ми ж, її кватиранти, — мешкаємо в кімнатці з наглухо забитим гардеробом, двома ліжками та міні-ятюрним столиком і платимо — я п'ятнадцять, бо я сплю на ліжку і я колись сказав, що походженням іду від литовського князя, та Микита — десять карбованців, бо він спить на підлозі (друге ліжко слугує для відпочинку Матвієві Матвійовичу), і він... він зовсім простий! він робітник з депа... Хіба не приємно обдаровувати таких хлопців достойній Олімпіяді Аркадієвні?! Ще б пак! А останні дні вона входить до нас кожний вечір, але ми ще не звикли і зворушливо підморгуємо один одному. Микита сидить за спиною Олімпіяди Аркадієвни, тож йому зручно зовсім не двозначно висловлюватись мімічними засобами, а я обмежуюсь безмовним спогляданням м'ясистих складок, що в них залягла густа тінь, і маленьких очей з тупуватим задоволенням.

„Отже, ми встановили радіо!“ — думаю я, як і в кожний з цих останніх вечорів. Мені не віриться. Олімпіяда Аркадієвна дозволила! А на неї ж то радіо наводило якийсь містичний жах. Це відчуття її мені уявляється так: всім чути!.. Всім Всім Всім чути! Вимахує шкіряними полами, руками трясє, трясє так швидко, що не видно їх, як не видно шпиль у колесі на бігу. Скрізь один: з - під покрівель, з балконів, з телеграфних стовпів; невидимий, ненависний, несподіваний — ідеш по вулиці і враз: Глло! Галло! Слухайте!.. — і хочеться слухати, як пісню ворога, слухати й лютувати.

А він... співає. Самовдоволено, певно, „стабілізовано“ співає, і сміється і богохульствує... Це ж вони! Прості, сірі люди, що від них утекла Марочка, бо яку „партію“ могла б вона собі „скласти“ з - між тих неінтелігентних людей, що йшли тоді. Через них вона зникла безвісти, через них Олімпіяда Аркадієвна з Матвієм Матвійовичем зимової ночі перла на плечах одземки з далекого лісу, через них їздила на спекуляцію, через них голодували... Ну, все ж було через них, навіть дах провалився, у флігелі з'явилась люта сусідка - перекупка, що часто робить облогу галереї і вимахує червоними руками, здох улюблений пес Олімпіяди Аркадієвни, — все ж це через них, хоч пса й підстрелив сусідський босякуватий хлопець — все ж це через них... І от вони поставили радіо, а радіо — це ж вони й є! Тішаться, радяться, умовляються — і все це вгорі над зігнутою головою в Олімпіяди Аркадієвни!

Радіо — це емблема... І до радіо Олімпіяда Аркадієвна ревнувала Матвія Матвійовича. До радіо тільки й ревнує, бо Матвій Матвійович часто, прийшовши з депа, розказував за радіо. До радіо ревнувала й нас, особливо мене. Альоша все таки не дурний хлопець, хоч і з села він і вчиться в якомусь там їхньому інституті. Його тільки обкрутили. Або от з якою цікавістю розпитує він за Марочку! (А в портрета Марочки я закоханий). — Так ставиться до мене Олімпіяда Аркадієвна. Микита

38 теж нічого, ввічливий і платить вчасно. В нього робоче вбрання й онучі важко пахнуть, але ж його Олімпіяда Аркадієвна прийняла з-за червінця, мусіла прийняти, та це не значить, що й тут він може розпокладатися зі своїм радіо...

Це на днях раз за два роки поїхала Олімпіяда Аркадієвна до собору, мав служити митрополит... Вийшла— юрба на площі слухає радіо. Зморщилась, зупинилась. Мабуть, мала такий вигляд, як удома, коли Микита розуває чоботи. І от — прислухавшись, як до паху Микитових онуч, почула... ім'я свого сина, професора хемії і його останнє відкриття... Я уявляю, як вона летіла до трамваю, як підгонила кондуктора, хоч поглядом хоч у думці, щоб швидше бути вдома, щоб швидше сказати мені й Микиті за сина, уявляю, бо прибігла вся синьо-багрова, захекана й перші слова, що вона сказала ще на східцях — це:

— Встановлюйте радіо! По радіо казали за Жорика, за Георгія Матвійовича.

Я мав змогу зробити цього екскурса в недавнє минуле, бо Олімпіяда Аркадієвна сиділа мовчки. Але зараз кінчився музичний номер і почалась радіогазета. Олімпіяда Аркадієвна послухала трохи, чи не скажуть що за її сина, але врешті здійняла навушники. За ці кілька вечорів успіла вже зневіритись — за Георгія Матвійовича не часто розказують.

Я беру навушники.— Про худобу читають. Як доглядати. Дайте Микиті послухати.

Її хватає на таку шпильку.

Олімпіяда Аркадієвна виходить з кімнати.

Та за кілька хвилин вона підходить до порога, обпирається руками в одвірки, і я боюсь, що нам доведеться слухати її прекрасну мову цілий вечір. А я сьогодні хотів писати.

Вона тільки хоче сказати одно:

— А не кажуть же вони в радіо, що вашого посла із Франції прогнали?... І добре зробили...

А-я-яй! Олімпіяда Аркадієвна починає викладати своє кредо! Ну, який народ! Вона й не хоче знати, що я бігав сьогодні по місту і в мозку моїм кишіли образи й типи, і я марив чистим зошитом та теплим відпочинком, коли самотність повніше пахучими барвами настроїв, слова, коли всю душу проймає радість творчої хвилини... Ах, народ який! Це ж буде на цілий вечір!.. Але я не можу дотримати тону, мені хочеться сказати: „Ви брешете, Олімпіадо Аркадієвно“. Та Микита мене попереджує:

— Це вам по злобі на базарі наговорили, Олімпіадо Аркадієвно!

Він теж знає, що сперечатися не варто, але він теж не дотримує тону.

Так, сперечатися, — зайва штука. Але зовсім легко сім раз заставити цього бегемота з маленькими злими очками змінити своє політичне чи будь-яке кредо і нам залишається забавлятися цим. Я лише чекаю випадку.

— Хіба захотять французи розмовляти з такими замурзаними... От, Микита вчиться на вечірньому робфаці, він комуніст теж, а я скажу—вибачте на цьому—але ж вам самим ясно—Марочка не хотіла б з ним розмовляти—ви не ображайтесь, Микито...

Я не урівноважений і мене шарпає встати і вибити двері на ганок цією цинічною коровою, а Микита сміється тільки:

— Мені що! На нет і суда нет. Хіба я набивався б?..

Але Олімпіяда Аркадієвна не звертає уваги на його репліку.

— ...двох слів не сказала б... Куди! Вона була горда така! Вона одного директора відштовхнула... А Марочка ж тепер у Франції. Георгій Матвійович каже, що, мабуть, у Франції... Французи—народ образований...

Я вживаю своєї методи:

— Чув сьогодні, що буде війна з Францією.

— З-за посла?.. От тоді французи й наведуть порядок у нас.

40 „Ще не вплинуло“,—думаю я, а тимчасом Олімпіяда Аркадієвна насторожується.

— І вам доведеться піти обом? — здаля підходить вона.

— Та нам що! Ми, звичайно, підемо... Як ти думаєш, Микито, цікаво тепер буде на війні? Хемія ж! Маски...

Хемія! „Хемія“ — засвоєно маленьким старим мозком розкладено на склади, на звуки, на артикулятивні первні.

„Хемія“ — нерозривно зв'язано з листами, що лежать у бюркові й починаються всі з „дорогих мамочки й папочки“... Хемія — це син, а син — половина життя.

— Доведеться й Георгію Матвійовичу воювати. Він же наша хемічна сила. Нам проти Франції таких треба... Хоч ми й не хочемо воювати... — відповідаю я на питання, що вже відчуваю в заплилих очах...

— А справді, більшовики ж не хочуть воювати? — гаряче питає Олімпіяда Аркадієвна — Матвій Матвійович каже, що Ленін не любив війни, не симпатизував... Ви знаєте, я мушу віддати йому справедливість — Ленінові — він був розумний, дуже розумний чоловік... Не дарма ж я дозволила Матвеві Матвійовичу повісити його портрет над ліжком.

Боже мій, як це цікаво дивитися в тупі очки й аналізувати, розглядати в них, як у двох темних каплях рідини під мікроскопом, ці маленькі сумбурні трагедії, трагедії мікроборотьби... Бацильками воруються думки, з'їдають одна одну, родять на один мент життя маленьких бацильок-настроїв і вмирають самі і знову родяться...

... Жоржик прекрасно живе, Жоржикові не треба французів...

... Війна...

... Жоржика вони шанують, у радіо за нього — як це солодко...

... Сірі, грубі, небриті... Хіба з між них могла скласти собі відповідну „партію“ Марочка?! Ет... Яки французи сюди прийшли... Марочка б... Жора...

... Ленін прекрасний чоловік, розумний, діловитий і, мабуть, інтелігентний.

... Леніна нема...

— Ну, а скажіть, тепер є такі, як Ленін? Щоб так могли розсуджати, що нащо нам війна! Тепер от і чай єсть уже, і вугілля дешеве, і мануфактури, хоч і трудно, можна дістати... Напишіть, Альоша, до газети, що всіма силами ми мусимо бути проти війни, що Ленін не любив війни, що не бажано народові знову розрухи та спекуляції... Напишіть, що так говорять робочі, народ... Я від народу це можу сказати, я ж кожен день буваю на базарі й бачу там всяких...

Ах, прекрасна моя Олімпіадо Аркадієвно! Ти сьогодні „невменяема“, як кажуть росіяни. Ти сьогодні чудова! Ти віддаєш справедливість Ленінові, ти задоволена з радянського краму, ти виступаєш від „народу“, ти даєш мені, юному письменникові, соціальне замовлення і воно звучить, як передовиця! Ти так і просишся на папір...

— Добре Олімпіадо Аркадієвно, я напишу! А чи єсть тепер такі, що симпатизують війні... то, звичайно...

— Я думаю, що єсть,— перебиває мене Олімпіада Аркадієвна,— я знаю, що з більшовиків єсть дуже розумні люди... Я знала одного—стояв у нас на квартирі—в нього один галстук коштував до десяти карбованців, деклямував він, прекрасно грав на гітарі... Очевидно, він був комуніст... Я сама бачила, як він малював Леніна...

Великий портрет Леніна над ліжком у Матвія Матвійовича. П'ятдесят трудових копійок заплатив за нього добрий, прекрасний дідусь, герой праці і підписав під ним вірша від щирого серця — я знаю.

Из холодных воспоминаний жизни
Мы вынесем отраду для будущих дней
Так будем же жить по его заветам
И скоро достигнем ласкающей цели своей.

Прекрасні, мудрі очі твої, Леніне! Який безконечно великий ти своїм могутнім поглядом, своїм геніальним

42 лобом—над ліжком старенького зсохлого Матвія Матвійовича у господі, власне, доброї Олімпіяди Аркадієвни, у кімнатці двох хлопців, що вибиваються, вигрібаються радісно на важку й мудру дорогу твоєї камінної правди. Хай випишуть цю цитату „формальні“ естети і скажуть скептично, що молодий письменник збивається на агітку, але, коли я сиджу за столиком над роботою і, задумавшись, зустріну його очі, я з ним стаю інтимно близький, боязної радісно відданий. Микита страшно хропить, Матвія Матвійовича взагалі не чути і він лежить, як символ народницьких літ, він співробітник Желябова й Перовської, лежить тихим маленьким трупиком і тихо в хаті і спалахує лампа, тоді я з Леніном інтимно близький, тоді я дивлюсь у його очі й відповідаю: — так, я зроблю. Ти наказуєш — і я зроблю! — А тепер, кажучи за його силу, кажу цим: — Які страшенно маленькі люди! Які маленькі люди в будиночку на околиці!

Слухавши, перевів очі на портрета.

„Вона невменяема“ — пишу я Микиті на листку...

— Я думаю, що наші посли не будуть напрошуватись до Франції і війни не буде... Ви опридільнно знаєте, що буде війна?..

Мені зовсім не трудно заспокоїти Олімпіяду Аркадієвну і настрій її зовсім наладжується. Вона йде до кухні, довго щось їсть, а потім нам чути з передпокою, що між нашою кімнатою, кухнею й апартаментами Олімпіяди Аркадієвни:

— Чогось нашого Матюши немає.

Я болісно скривлююсь на цю гідку фамільярність і Микита, як завжди, шипить над альгеброю:

— Сво - олочч!..

Ми обидва любимо Матвія Матвійовича за його чесний веселий характер, за його трудове важке життя у співробітництві цієї жахливої особи.

— А прийде, ще ж розказувати буде, — знову рече Олімпіяда Аркадієвна. — Ні, скажіть, ви бачили колись чоловіка, щоб стільки знав і так умів розказувати? Не

бачили. І такого нема. Він же розказує, що робилось п'ятдесят літ тому... О, в Матюши пам'ять! І він же, сволоч, перечитав скільки! Завжди читає — і тепер читає...

— Чого ви так грубо за Матвія Матвійовича кажете? Це неприємно слухати!

— Та-а! Залиште!

Він життя моє загубив!

Знову пішло! І знову стежечкою такою ковиястою, щоб і похвалити й лексикону відповідного до стосунків з Матвієм Матвійовичем дотримати.

— Його ж ваші теж цінують. По околиці під знаменами водили, показували,—герой труда... На наради просять... Кому й нащо воно потрібне таке старе й сухе?! Матюша такий?! От скажіть, Альоша.

Олімпіяда Аркадієвна знає, що я скажу і вже на відповідь кривиться та пхекає.

— Матвій Матвійович герой праці. Він знає всю історію виробництва.

— Ет!.. — Олімпіяда Аркадієвна махнула рукою — Старе! Тільки й знає, що богохульствувати... Що це він ранком розказував за Ісуса?.. Ви знаєте, він як почне перебирати всю біблію та евангелію, то в мене мурашки йдуть по спині... І пам'ять же!..

— У вас сьогодні отець Іван був?

— Останнього карбованця віддала!.. П'яниця! Ото вчора ви як посміялись із Матюшою над богом, та ще сьогодні цей о. Іван, та й мало не прогнала. Носить їх! Ішли б, стояли б біля пасажу, та й руку простягали! Нащо вже тепер носитись із тим хрестом...

Олімпіяда Аркадієвна ввійшла в задьористий дух, вона сміється з того, що таке говорить, вона сміється, а я витріщаю здивовано очі, і це ще більш наладжує її дитячий розум на цей тон.

— Ви думали я така дуже віруюча?.. Я не вірю! Хай бог верне Марочку, тоді повірю. Іначе ні... А ви думали...

44 Я знаю, як я думав: балачки ці дешеві, бо ні віри глибокої, ні безвір'я немає і не може бути у цієї жінки і скучно мені це все!..

Чи помічає вона, чи самій спати захотілося — від-ряджається в свої апартаменти.

І я швидко її забуду. Прийшов мій час. Тепер я владаю людьми й подіями, тепер я могутній, тепер я вселяю настрої, я маніякально живу хвилинами таїнства творчості... Я сів за роботу.

Але покищо мушу прислухатися. Олімпіяда Аркадієвна човгає по кімнаті в себе за дверима, потім важко сідає і під ліктями в неї тріщить лакирований столик. Я знаю, це вона сіла ворожити. Зразу вона розкладе пасьянса, потім розкидає — „для мене, для дому, случиться, кінчиться, серце заспокоїться“ — всю колоду, потім витягатиме по три карти для Марочки, для радянської влади, для Георгія Матвійовича, а іноді закине й на мене. І завжди в неї випадає, що я швидко одержу гроші. Мабуть, тоді дам за два місяці вперед.

Але під кінець, коли „карти вийдуть у настрої“, незмінно відкладається на бік король треф. Тоді зосередковано, обережно падають карти, тоді вся увага скупчується на королевому інтересі, тоді повинно бути тихо у квартирі, як у альхіміка.

Король треф живе в одному місті північного Кавказу і називає Олімпіяда Аркадієвна короля — „друг“. Раз у рік вона їздить на безплатний квиток, що одержує Матвій Матвійович, до міста над морем і приїжджає звідти відмолоділа, червоняста — тоді, у стремлінні поділитися з якимись інтимностями, натякає нам за „друга“. Я не хочу думати, що шестидесятилітня баба їздить за тисячу верстов до „друга“, я скоріш згоден думати, що вона виряджається щорічно шукати там доньки (Марочка в революцію зникла саме в тому місті), тим більш, що й Олімпіяда Аркадієвна так мотивує свої гастролі і мотивує зі сльозами, завжди несподіваними, як це буває у старих людей. Але вертає звідти весела,

свіжа, з клуночками й має бойовий дух, підморгує за щось, натякає... Коротше, мені не зовсім зрозумілі ці виїзди. Чи провітритись хочеться людині, чи справді — дочки шукає... Не знаю. У всякім разі вона й цього року поїде і ми тоді втрюх гарно проведемо час — будемо чаювати, слухати анекдоти, робити. Тягар спаде з пліч. Коли б швидше!..

Коли б швидше вона вже вклалася спати!..

Під ліктями потріскує столик, важко дихають і зі-
дхають ковальськими міхами легені... Ворожить.

Я сиджу перед лямпюю. Прислухаюся.

Ось черкнув сірник. Це вона світить лямпадку перед образом матері божої. Я не дивуюся. Є бог — лямпадки треба, немає — хай горить! На всякий випадок! Ану ж Марочка знайдеться і вийде так, що бог є!.. Зрештою — які там можуть бути принципи! Що говорила в нашій кімнаті — забулося, чи й не забулося, усе одно. А засвітити можна. Матвій Матвійович ще якось волочиться в депо й одержує якісь карбованці.

Я пас колись худобу і радувався, почувши глибоке зідхання. Воно визначало, що корова, обнюхавши землю, лягла й не буде бігати в овес. Таке задоволення маю я й зараз, почувши недвозначний віддих з „апартаментів“ Олімпіяди Аркадієвни. Вона вклалася відпочивати.

Дуже до речі й Микита, стомлений на роботі, заснув на ступці з альгеброю в руках. Я сам. В передпокій відчинені двері, там у грубці горить вугілля. Тепло. Надворі лютий.

Розкладаю теку із задуманими й початими новелями. І навіть зверхній вигляд кожного листочка переносить мене зразу в життя моїх героїв. Ось місячної ночі ми мчимо на лижвах лісом. Дочка німця-лісника натренувалася й переганяє мене... вона морозна вся і тіло її, мабуть, скрипить терпко, як березка... Ні, в мене зараз кріпкий робочий настрій і я його використаю на щось важче. Писати цю новельку — це легка радість. Я собі

46 зараз не дозволю такої розкоші. Ось друга річ, що я накреслив зимового вечора у фое кіна на обкладинці книжечки „Грета Гарбо“. Ах, оцей образ весни під мотивом: „У місті надхненно бухають бомби,—це за мостами зривають лід. Сонце...“ Жанровий матеріял у мене ще у сфері передмисля, інтуїції, того, що називають „геніди“. Але настрої цієї надхненної весни повинен панувати сюжетом, фабулою... Ні, цього я писати не буду зараз, мені хочеться малювати людей. Людина—найрозкішніший матеріял, людина наймногогранніше створіння. Я завжди вибираю тему жанрового характеру, навіть товаришеві поетові у вільний час пропоную жанрову гулянку, навпроти його бажання пейзажної і з більшим задоволенням слухаю діалога в дачному поїзді, аніж шепіт весняного лісу. І яка поезія може зрівнятися з оцим романом, що матеріяли, нотатки і пляни його лежать передо мною. Який прекрасний твір, коли він ще тільки в задумі! Хоч я не обманюю себе. Я знаю: виконати роботу—це не така проста штука й особливо—оцього роману. Переглядаю листки великого блок-нота, друковані матеріяли, вирізки з газет та простежую розвиток дії. Спочатку я задумав повість „Pódrzema tugę-pami“, потім захопив ширше суспільні шари і стосунки—роман „Дівчина з УНДО“—і нарешті—дерзайте! Не треба розмінюватись на новельні детальки, на дівчину з УНДО—захопити всю тему!—І я вже два місяці готуюся до великого психологічно-історичного роману „Президент УНР“. Ця робота викликає в мене величезне задоволення й радісну гордість. Я буду мати можливість повно висловитись, я скажу слово нації, нації, що стала на соціялістичний шлях і це буде відповідь західнім підлабузникам. Я зможу тут оперувати конкретними одиницями... Як чітко я накреслив собі цього „президента Української Народньої Республіки“! До деталей я знаю його. Я навіть рефлексологічною аналізою розібрав його натуру. Я синтезував його звички і, навіть, його симпатій до кішок, до півтемних кімнат

і чотирнадцятилітніх дівчаток не обминуло моє око. Насолода,— пройти невидимим чуттям художника, стати за порт'єрою і спостерігати, як у східніх трошки косих очах родять — мрійливі парадокси про маленького українського Леніна, коли він, мій президент, сидить у фотелі і три кішки труться біля його колін хвостами. Як це щастя творчо-невидимо бродити по європейському місту, кинути п'ятака студентам утраквістичного університету коло собору, що збирають на „захарунку“ з образом богородиці. Зайти до кімнати українського поета, що живе фато-морґаною своєї чудної України... І потім новим Григорієм Савичем пройти по Україні, розпластаній під копитами вершників тих, що не хватало їм українського Леніна!.. Яке це щастя творчо сміятись!.. Ах, дайте мені спокій — попрацювати, попрацювати над цілим комплексом підготовних засобів,— довго: десять, п'ятнадцять літ і коли я вму, ви скажете: він жив не даром, він отій Україні, що зашита в широкіх шароварах, дав відповідного їй президента!

Думавши над президентом, згадав імігрантку Стефу. В розмові з нею я задумав цього романа. Захотілося зараз побачити, але — ніч... Хапливо вирішив ранком піти до неї. Зустрів її недавно. Була відлига, розслизлий вечір і вона шльопала великими кальошами, зігнута, темна з лица, нещасна й сиротлива. Я аж зупинився здаля — таке воно було якесь нікчемне. Подумав тоді: чуже ти тут зі своїми львівськими інтересами, чудно — оригінальне зі своєю шипучою мовою, своєю архаїчною ввічливістю і сачком з буфами на рукавах. Низеньке з великим качиним носом, що так нагадує носи черевиків сучасних письменників старшої генерації й іншої, ніж моя, орієнтації, воно повинно б мати таку філософію: буває ж так, що з якогось капризу обставин і настроїв випадково народиться людина і не людина, а зносок, як ото у курей трапляється. Ціле життя воно потім вишукує щілину, щоб залізити в неї, як безпланове і життя без нього було б таке ж, як і при ньому. Зайцем

48 життя проїде, але в такий от розкислий вечір болісно відчує свою випадковість, і що шльопають великі калоші, і що ніс качиний, і що нікому до нього діла немає...

Та радуйся, никчемне! — ти мені потрібне і я мушу з тобою зустрічатися. Ти можеш думати, що я закохався в тебе, ти можеш думати, що вечори з тобою дають мені щастя і в цьому ти може й не помилишся, — копаючись у такому зошиті, як найшов я в тобі, я творю, а творити — є щастя. Завтра зустрінемося, сьогодні ж я сяду за роботу, що по моїй силі в цей вечір.

Ось кілька закреслених початків новелі з готовим заголовком — „Морська хвороба“. Тут нічого не зроблено, не написано пляну, не начеркано задуму, — це в мене в голові. Але тепле море вже повіяло на мене своїми бурхливими настроями з цих закреслених початків і збудований дух хоче молоді сміливої авантури. Надоїла мені література з Вовчого Яру, надоїло прислухатися, як дядько Омелян люто, на всю республіку, сякається в полі сивої чугайнки. Я довів його до порога комуни, комсомолець Омель влаштує книгозбірню, село підступиться на два кроки до соціалізму, дядько Омелян купить хустинку і не буде сякатися в полу. Наша література заканючилася з ним, бородатий і ситий хохол царственно усміхається з кожної сторінки. А тимчасом життя творить неповторну епоху, — стривоженою кров'ю по жилах пульсує, не знаючи кордонів, дух людських стремлінь... Під одним сонцем — одна земля — роздерта надвое. А ми в тупий феудалізм, а ми в містичну глушину!..

Так. Я хочу впіймати нитку, що множена на мільйон сотається через кордони...

Погідне море й палуба „Дзержинського“, лист від якоїсь молоді польки — дівчата на стадіонах, косинки кусками полум'я на вітрі, пісні перед зібраннями, танці на пристані... „Kochany Bazylu! Za ten miesiąc ja uwidziała ży to jest nowa ełada“ — колись писала вона і хтось загубив... і от передо мною ясний образ — Стася.

Заздро - щаслива, зачарована і разом спантеличена.
І я хапливо починаю:

„Mòj panie !

Coś trworzne jest...“

Рука не вспіває накидати загальних мотивів майбутньої новелі — всі ці мотиви даю, як синтетичні висновки, як інтригу, і за деякий час переді мною на двох сторінках з'являється щось схоже на увертюру, де ще немає твору, але є його всі основні акорди. Тепер розряджений, спокійний, із прозовим робочим настроєм я пишу першого розділа. Робота йде гарно й легко. Коли в голову цілими ключами налетять думки і на папері не вспівають розташуватись абзаци, я встаю. Думки насідають на перо і я мушу пережити їхній нальот, щоб потім усі заловити у сітку дрібненьких рядочків.

В настрої моєї новелі чудно вривається стукіт у двері. Зачудовано вертаюся в харківський лютневий вечір і виходжу на шклянду галерею.

Двері морозно тріщать. Клубок холодної пари любовно обгортає мене і я відчуваю Стасіну насолоду, як вона до схід сонця ускакує у свіже море. Я ще додумую абзаца, а вже промерзлий Матвій Матвійович батьківським тоном питає:

— Ти ще робиш досі, Альоша?.. Мороз, ох, мороз!

— Давайте будемо тихо, Матвій Матвійович. Наші сплять, поговоримо удвох.

Матвій Матвійович веселий і забуває за існування Олімпіади Аркадієвни. Завжди він забуває, що вона тут недалеко й може прокинутись. Він, як дитина, і я мушу його втишувати. Він характерно цмакає губами.

— Аа!.. Почівають? Хай, хай! Швидко, хлопче, а то замерзнеш і не допишеш твору... А Микита теж заснули? Мабуть, на стільці? — з теплою іронією питає він, входить до кімнати і скидає ватяну „хламиду“. Він низенький і висхлий. Але зараз у рямці білої борідки

50 його щоки взялися наче рум'янцем і все обличчя, колись вродливе та здорове, має свіжий вигляд. Він човгає до кухні, випиває стопочку й заїдає ковбасою. Запрошує й мене, але я відмовляюся.

Ми запалюємо, як звичайно, він відмовляється від моїх цигарок і витягає свої за 14 копійок. Потім ми відчиняємо грубку й сидимо в півтемнім передпокої перед жарким полум'ям. Матвій Матвійович розказує за робітників. Він тепер відає коморою інструментів. Його паротяг стоїть у депі і він сам теж перестав бути машиністом. Обидва герої праці.

Потягуємо цигарки. Білим гартованим духом понялося вугілля у грубці. Тихо. Матвій Матвійович починає щось зі своїх безконечних спогадів:

— У тисяча вісімсот вісімдесят восьмому році... і тихо, повільно сочиться його мова за війни, партії, за кріпких сильних людей і смішних анекдотичних типів... Все це в перемішку з поцмакуванням, потяганням цигарки, з дотепом і анекдотою... Я уважно слухаю, передумую по-своєму, розташовую по окремих шкатулках мого розуму... Але у хвилинній павзі кажу:

— Сяду я робити, Матвіє Матвійовичу! — і йду до кімнати. І вже за чверть години знову теплий Крим, юна, хороша Стася й ритми веселого танцю на пристані... Матвій Матвійович сидить, перегортає вугілля, знову тихо дивиться у вогонь, щось згадує, щось думає, щось безпристрасне, мудро-стариковське перегортає в душі, як книжку, книжку життя, минулого, що стало історією, що не викличе ні сліз, ні радості... І потім я зовсім забуваю Матвія Матвійовича.

Враз мене вириває несамовитий крик, вереск і знову я в будиночку на околиці серед ночі. Босі ноги шльопують бігом по підлозі, а по цьому: — гуп! гуп!..

— Герой труда — прикурюють од лямпадки!.. Ах ти, катюга! Ах ти гадина!..

До нашої кімнати втюпує Матвій Матвійович, скулений та блідий.

— Божевільна, — тихо, обережно каже він і знищено сідає на залізне ліжечко під Леніном.

— Ти своїми брудними лапами човгаєш сюди припалювати од господнього вогню?! Ти нікчемний, сволоч, сукин син... уух...

Починається облога. Вишнева з лиця Олімпіяда Аркадієвна з істеричними очима підступає до нашого порога й обережно з-під лоба поглядає Матвій Матвійович.

— Ти погубив моє життя... Ви знаєте, Альоша, він після весілля осрамив мене перед усім моїм родом. Він, оцей Матюша... уух!.. ти! — звертається загрозливо Олімпіяда Аркадієвна до Матвія Матвійовича, — ти в моєї тітки кості з риби поклав замість на тарілку, на скатерку! Альоша, як я тоді плакала!.. Я тоді мало не отруїлася...

„Шкода, що не отруїлася“, — думаю я і сідаю за стіл.

— А тепер ти до лампадки прикурювати!? Ти — герой труда до божої матері!..

— Ліпа, ти ж любиш пах від тютюну, то, може, він і божій матері приємний.

І тут зловісно тихо стало. Я здивувався, що Олімпіяда Аркадієвна не згорілася на відповідь й оглянувся... Але в цю мить у нашу кімнату вже летіла повна помийниця з-під умивальника. Матвій Матвійович вчасно схопився, і вона стукнула його тільки по колінах. Помії з милинням та лушпинням стояли калюжею на ліжку й на долівці, а під мене текли повноводні брудні ріки і Микита на підлозі коло столу, ще не зовсім очумавшись зі сну, здивовано кліпавочима, підвівшись на лікоть, і підпливав...

„Море розстиалося ясне й сонячне. Вбирало очі, бризкало ультрамарином, смарагдом і блакиттю. Нагадувався Айвазовський. І здавалося, що вигравує настрої у пам'яті картини“... — стояло в мене на великому аркуші.

Люто заплакала Олімпіяда Аркадієвна. Сиві коси розтріпались, липли до мокрих щік...

52 — Матю-уу-шаа!... Люципер! Герой труда!...

В досаді, що не дуже вбила нашого дідуса, бабюга схопила зі стіни сікач та влетіла до кімнати. Матвій Матвійович поступився в куток і жалісно поглядав то на Олімпіяду Аркадієвну, то на мене. Я зриваюся з місця, вмить скручую старій руки назад так, що вони схрестились на грудях. Але вона лютує і нам загрожує небезпека,—я ледве можу обійняти її, то ж цей бегемот просто закидає мене собі на спину й несамовито носить по кімнаті. Така прогулянка тягнеться довго, в мене стає флегматичний настрій і я, навіть, думаю вже за „Морську хворобу“: „Треба підкреслити, що Стася вивчає партію й комсомол і давно в нашій Союзі, а то ще який критик, чи просто собі смертний, ну який-небудь декан, скажімо, відмітить, що вона переломилась за цей один день“... Так я думаю в час моєї прогулянки на бегемоті.

Потім Олімпіада Аркадієвна втишується й дякує мені, що я її заспокоїв, а то „вона нервна і їй довелося б з-за Матюші у Сибір піти“, вона вибачається за шум,—„прошу, прошу!“—чемно відповідаю я,—й забирається у свої апартаменти. Звідти вона довго загрожує, що нас усіх швидко зметуть з лиця землі, що вона знає людей, які скинуть владу героїв праці, що недовго нас терпітиме небесна сила, „ленінців таких“,—призирливо бурмоче вона і вже стіл скрипить під її ліктями. Вона ворожить на нас, та, як з фортеці, шле стріли своїх проклять і погроз.

Кімнату ми прибрали. Микита захропів, Матвій Матвійович затих на ліжку, трупилом лежить під Леніном і я довго не буду знати—чи спить він, чи так замовк... І я довго буду чути гадування Олімпіади Аркадієвни, а потім забуду її, бо я знов сиджу за роботою. Я знов пишу...

Проходить довга лютнева ніч. Мені не хочеться спати. Часом я виціджую чайну ложечку цитринового соку й випиваю з цукром. Тоді свіжіше в роті, знову хо-

четься запалити цигарку й думається легко... А коли голубий досвіток мерехтить ажурною гардіною на вікні, я підписую свою експромтну новелу: „Харків. Лютий 1927“.

2

В ресторації церобкоопу можна так-сяк відпочити: взяти столика на „хорах“, між двома колонами в інтимному куточку пальм, попросити обід та пляшку пива і, прислухаючись до вибагливих марень скрипки, до торопких перебоїв роялю, звести підсумок своєму дневі.

Поки подадуть обід, я виймаю бльок-нота й олівця. Треба записати ту ідею, що з'явилась мені на візнику. Я її забув, але знаю, що згадаю... Почекайте... вона стосувалася... „Президента УНР“... А Стефи так і не бачив!

То правда, я зустрічаю її випадково, але чомусь досить часто. Уламком безпутньої планети вона блукає у сфері моєї орбіти. То її застанеш у якомусь видавництві — з ким-небудь сидить, питає щось, скривляючись, потягає цигарку і тоді темна з лиця, з великим носом здається людиною і нагадує жінку з Європи, саме англійку. То в літергазації, — сперечається за українську культуру, то в кімнаті якогось письменника. Вона, здається, не має посади, буває у клубі політемігрантів (я не буваю там), а де мешкає, я не знаю.

Але виявляється, — вона легка на спомин! Жаб'ячого кольору сачок входить до залі й зупиняється коло статуї з лямпою в руці. Я підводжусь зі стільця зовсім і через поручні, нагнувшись, спостерігаю цю чудну особу.

Таке вражіння, що її імлісті очі прислухаються, чіпляються за речі, за людей, обмацують. Вона сідає на перший стілець спиною до стола й хапливо щось записує у чорній записній книжці. Потім встає та шукає столика, хоч вільних місць є досить. Наче на гіпнотичний заклик, вона підносить очі до „хорів“ і ми вітаємось. Я чекав цього, а Стефа, хоч і не чекала, — не здивована,

54 повертає на східці і за дві хвилини ми вже сидимо в куточку пальм за столиком.

— Ви не сподівалися мене зустріти, — кажу я, — ви шукали когось іншого.

— Я шукала вас. Я ж знаю, що ви тут обідаєте. Ви що п'єте?

Жаба! В мене зараз щитані копійки, але вона хоче пива, — сидить у такій позі, як би жабу посадити на мініатюрній стулці: хребетик дужкою, лапки на колінах, випучені очі витягуються до мене через столик, — і ще й пива хоче! Розгорнула пальто й показує темні костисті груди з рудого декольте.

Замовляю дві пляшки пива. Тимчасом вона запалює, дивлячись за бильце вниз.

— А знаєте, Європа діловитіша, а й інтимніша там, де треба інтимности. Наприклад, та сама ресторація „Pòdtrzema mugenami“... Сюди людина несе свій день, свої пляни, болі, ідеї, — не кажучи вже за втому. За кожним столиком б'ється пульс. Там зібрались Ундовці, там поляк змагається за федерацію, там розпинаються за фату моргану своєї України...

Вона говорить, а я злегка, між іншим собі, нотую у блок-ноті короткі насичені слова. Трагічні постаті! Борсаються в каламуті ресторанної п'яної тиради, ресторанных пристрастей і симпатій! Сумна діяльність за столиками, коли життя пусте.

— За скрипкою гарно мріяти, — кажу я. — Правда?

Надхнення соло скрипки стверджує мої слова.

— А західньому українству є за що мріяти, — каже вона, не розуміючи моєї шпильки. Я теж мріяла. Я ненавиділа комуністів усією душею, — правда, так, безкритично, але ненавиділа. О! Я була запекла фашистка! Власне, з такої от неприязні я й зазнайомилася з ними... А потім і сюди поїхала...

— Що?! З неприязні?!

Вона насторожується, ставить кухоль з пивом і ображається.

— Я кажу: зазнайомилась і поїхала, а не „з неприязні поїхала“. І, взагалі, якби ви не письменник, я вашу цікавість до львівського життя мусіла б вважати за допит. Щоб приятелювання наше не порвалося, ми маємо порозумітися. Не люблю такого ставлення до мене.

Я усміхаюся.

— Ви краще допивайте пиво. І за обідом не радиться нервувати. В наших розмовах є повна порозумілість. Розкажіть мені, громадянко, як ви зговорились із комуністами?

Мій жартівливий тон вона розуміє і починає розповідати зразу.

— Була собі дівчина в колі українських вигнанців. Героїчно марила „батьківщиною“, бувала на таємних і відкритих зібраннях, вибирала з авторитетів майбутнього президента, задьористо погрожувала перед колегами мітичним людям, комуністам-вандалам і азіятам. А виявилось, що комуністи й європейські існують. Учившись у таємному університеті, познайомилась там з інтелігентним хлопцем, а потім почула, що то комуніст. Він зовсім не нагадував комуністів ні з лица, ні з поведінки своєї. В черевиках і в пенсне... Потім студенти знали вже кілька комуністів, вони чомусь підтримували таємного університета... Дівчина оригінальничала, сперечалась гаряче (а вони посміхались, — скупці на слова), скаржилась на них своїм вибранцям на президентів... Ах, господи! Це така, здається, зрозуміла історія злому політичного кредо! Просто — стала співчувати комуністам.

— А до того я всі комуністичні програми віддала б за одну фразу доброго вождя розгубленої української еміграції... Грішки моєї юності... Та досить за це! Воно набридло мені вже й там. Ви ж знаєте, що я не зовсім ще поінформована в культурному житті України. Аж соромно іноді, — живу вже два місяці в Харкові...

— Тільки не розпитуйте знову за літературну дискусію, за колишню й теперішню партійну приналежність опонентів. Мені це теж набридло вже досить.

— Мене, зрештою, не так воно вже й цікавить. Ви скучний і з вами нема за що розмовляти. Наливайте пива та розкажіть за своє теперішнє життя. Що ви робите, де буваєте, з ким знаєтесь.

— Ого-го!.. Ви багато вимагаєте! Я думав, що дівчину з ділового об'єднання не варто забавляти декламаціями та каламбурами і видався вам скучний. Вам же не цікаво буде слухати й за моє особисте життя.

— Мені все цікаве. Розкажуйте.

— Добре. „Брожу я вдоль улїц шумних, вхожу в многочудний храм науки“, з горем наполовину ладжу зі своєю господинею і дружу з робітничою клясою, Микитою... Словом,— живу, борюся (буквально) і все.

— А хто це — робітничка кляса?... Від станка...

— Ага. Це, справді, мало цікаво. А до вас можна заїхати? Яка ваша адреса?

— Прошу — моя адреса коротка...

Вона занотовує мою адресу у своїй солідній чорній книжці, а я думаю, як би знову повернути нашу розмову на захід. Та вона перебиває мої думки:

— А виробництво недалеко від вас? Мабуть, буваєте зі своєю робочою клясою? Цікаво б подивитися на клюб їхній, на життя... Ви знаєте, тут у вас я почуваю себе, як мала б почувати людина з Марсу.

Мені згадується Уелс, і „Війна світів“, але ця асоціація зовсім не в'яжеться з темно-зеленою галичанкою і мені навіть лїньки побудувати на цих думках якогось дотепного каламбура. Я втомлений (правив сьогодні коректуру) й розмова не клеїться.

Нас визволяє знайомий український письменник. Це з не дуже поважних членів дуже поважної літорганізації. Він кожним жестом, кожною усмішкою і скеприсом під генія надуває свою знаменитість. Це з тих, що живляться, збивають собі капітал на товаришуванні з кріпким самостійним талантом, що його давно визнано суспільством. На ньому гетри, широкі штани, європейське пальто й незмірна кепа.

Він „сделал ручкой“.

— Аа!

— Аа!— відповідаю я і теж „делаю ручкой“.— По-знайомтеся— відомий український письменник... „а це жаба, з того, світу“,— хочу відрекомендувати я, але кажу:— а це дівчина з УНДО.

— Навіть?— питає письменник.— Дуже приємно! Дуже приємно!

Та він, мабуть, не знає, що таке УНДО, він, здається, думає, що це одно з таких товариств, як осоавіахем. І він усміхається, бо усмішка зійде за всяке розуміння.

— А ви на що орієнтуєтесь?— запитує Стефа.

— Я зовсім не орієнтуюся, хоч тепер мода орієнтуватися.

— Я орієнтуюся на схід.

— Ну, тоді я — на захід.

— Хіба принципово навпроти мене?!

— Якраз зворотньо— щоб зустрітися з вами... Та я ж і повинен орієнтуватись,— по штату положено.

Письменник зиркає з усмішкою на мене. До „Молодняка“ п'ється. Мовляв, ви кажете, що ми...

Стефа зацікавилася. Зелені очки її ожили, любовно впилися, ловлять кожний мімічний знак.

Прибрала поважного тону, з дотепів перейшла на сентенцію.

— Скажіть, як ви дивитесь на це: я вважаю, що сучасної української літератури, власне, немає... Я не кажу за творчість вашого об'єднання, я кажу за сучасну червону літературу...

— Не кажіть нам таких жадливих компліментів! Майте на увазі... Мене вже й так вважають головним ефремовцем,— похвалився письменник.

— Ах, господи мій, я ж просто читач! Я стороння людина й можу вільно казати свої думки...

Вона кокетує, це їй пасує дуже мало, цей тягучий голос у ніс, ці зелені губи.. І через це я серджуся на офіціанта, що довго не дає обіду. А що він винен? Не

58 мудрий, трудящий член спілки нархарчу! Стефі страшенно не йде кокетувати й говорити розумну нісенітницю. А за нашого знайомого я знаю, що його називають зовсім не головним, а просто єфремовцем. Як чудно люди хваляться!.. Хоч би вже борщ подавали!

— А думки мої такі, що — не може зростати культура нації, не маючи ґрунту культурної традиції, не маючи коріння... Адже за українську літературу можна вважати лише таку, що має в собі психологічно-національне єство, йде з національного коріння...

І це без апеляцій, це солідно й певно:

— А як же? А так!

І це щиро.

Ні, я мушу ще запалити! Потягати цигарку й думати за щирість. Це велика людська душа — щирість... Вселюдська. Можна щиро казати, щиро любити й ненавидіти, можна щиро потиснути руку й так само щиро набити пику. Така то щирість... От вони щиро зараз хочуть мені збавити смак! Вони знову граються переді мною: поставили великого твердого крюка національної проблеми і вішаються на ньому. А хіба можна смачно їсти, коли люди вішаються перед очима?! Фе, яка гірка цигарка...

— Підсуньте, будь ласка, мені шклянку та не ображайте мене! Я сьогодні коректував новелю без якоїбудь національної проблеми й мені досадно... Я орієнтувався на культурну революцію й зовсім забув культурні традиції українського народу...

Стефа скептично прислухається.

— В Києві єсть собор... — починає вона.

— Знаю, знаю, знаю! Далі!

— Так уся наша сучасна література не варта пам'ятників української культури...

— Того собору... Я розумію... Ви знаєте? — чудове пиво! Пийте, будь ласка. І їжте гарячий борщ, український! А пиво німецьке... Давайте не сперечатися, чого доброго шлунки позбавляються...

— Можна раз збавити собі травлення, аби не збавляти його потім тисячному читачеві, коли ми маємо читача, пускає шпильку „колега“.

— А то ще можна й собі розмовою збавити, й читачеві „соборною“ книжкою. Це вже зовсім погано. Й вовки голодні й кіз не стало...

— То й чорт з ними — з козами й вовками.

— Саме краще !

— Приємного смаку.

Імо й розмовляємо, а слова наші якісь глухі, голоси затінила музика і здається мені прекрасна ця зеленкувата темна Стефа, така благородна, коли мовчить і їсть, і так чудно овіяні лірикою обличчя, — це музика так тушує людський вид, — чудовий художник, музика !

В тіло з їдою проходить солодкий жар, хочеться усміхатись тихо і мріється мені моїм майбутнім романом „УНР“. Так хочеться працювати зараз ! Порозпинаю на сторінках братів по батьківщині, навіки вшию шпагатом рядочків, попришпилюю кнопками розділів... Це буде національна штука і я зможу з вами обідати повноправно, мені не буде досадно.

На друге — „голубці по-козацькому“.

— Добрі голубці їли наші прадіди ! От слово чесне, смачні голубці !

Пора й розходитись.

Коло вішалки з одежею зачарована Стефа просить авторської. Потім ми заходимо до книгарні, письменник надписує свого автографа, трошки дотепно, трошки плитко — „не судіте, да не судіми будете“ й по тому, що він підписується „автор“ і прізвище, мені чомусь стає ясно, що це людина без художнього відчуття, без хисту. А читав його творів мало...

Я прощаюся. Мій автобус.

З ганку мені видно : Стефа проводить нашого знайомого на гору по вулиці Лібкнехта. А їй треба вниз. „Чудні симпатії“, — думаю я і сідаю. Відтак натягаю пальчата, вмошуюся й розгортаю газету. Зацікавлююсь

60 статтею Г. І. Петровського про заводи на Україні і з голови моєї вилітає зеленкувата Стефа й український письменник з поведінкою під генія.

3

— Сонце.

Сказав Микита так просто, таким звичайним голосом, якби от — „вітер зі сходу“, чи „піду до їдальні“. Просто ввійшов і сказав, навіть не глянувши на мене :

— Сонце.

(А дверей до галереї не зачинив).

Але по тому, як він чітким і бистрим рухом згорнув геометрію, як торопом поправляв галстуха перед люстром, як механічно схопив зі столу цигарки і сховав до кишені — по всьому я пізнав, що він радий, як дитина що він відчув сонце.

Нарешті — сонце!

Ми швидко збираємось.

У скляній галереї блищить самовар, на підлозі хрещаті тині од рам і на сусідньому бальконі — кішка.

Господиня виходить за нами. Вона жмуриться і підходить до рами, що відчиняється. Вона говорить :

— Ого... скоро чай можна буде пити в галереї. Більш нічого. Вона лише відчиняє велику шибу й дивиться у подвір'я. І мені видно в подвір'ї — стоїть Феня в червонім платті, а коло ганку сусідин Кольо задер голову і, закриваючи долонею очі, дивиться вгору. Мабуть, там голуби. Мабуть, високо - високо.

Вийшли — спинились за хвірткою, а з-під битого снігу виглядає кінець чистої, свіжої дошки — і в місті широко й надхненно бухають бомби, — це за мостами зривають лід. Так і доводиться занотувати цього врочистого мотива весни, як записав я його на обкладинці „Грети Гарбо“, бо кождий рік річка гордо пре на мости і кождий рік бухають бомби, і кождий рік нагадують за весну. Радісно!

І тепер весна вже! Недарма ж горобці під вікном кричать за останні дні, недарма коти виють так при-

страсно на горищі й на даху, недарма Олімпіяда Аркадієвна повеселіла, помолоділа, пожвавішала, часто сміється і легше здає позиції свого кредо. Це — весна. Це Олімпіяда Аркадієвна поїде над море до „друга“ й шукати Марочку.

От вона вже й збирається. Йдучи до міста я радісно прощаюся, я вже не застану її. Коли постукаю, Матвій Матвійович вийде, вільно стукнувши дверима, не ризикуючи мати в спину віника чи коцюбку, цмакне весело і скаже: — „А наші поїхали. Сироти ми, Альоша. З цього приводу може потягнеш стопочку“. Я відмовляюся, як завжди, але сяду пити чай, що стоїть гарячий на плиті, потім, не виходячи з кухні, тут таки поговоримо, покурим і, нарешті, переберемось до кімнати. Прийде Микита зі зміни, розповість виробничі новини, потім ми почитаем і, коли він не засне, підемо в близьке кіно. Матвій Матвійович зачинить за нами і в нас не буде тієї внутрішньої колізії, що буває, як хочемо вийти, хочемо побачити дівчат, вечірню вулицю й почути пісні, що лунають на околиці, а нема кому зачинити й не можна стукати, щоб не розбудоражити бегемота.

А ранком ми шумно будемо вмиватися на галереї та в одчине не вікно нам усміхатиметься Феня. Потім ми заспіваємо удвох, потягаючи цигарки, а Матвій Матвійович буде весело поратись зі сніданком. Живем - поживаем. Трошки наївні радості, скромні веселощі, скромна радість у роботі, коли не відчуваєш за спиною важкого сопіння й убивчого погляду.

В неділю приходжу, — Матвій Матвійович хитро усміхається, цмакає, інтригує.

— Ее! Прогуляв ти, хлопче, лахву! Микита перехопив!..

— Не розумію...

— Там така красуня приходила, як у казці. Тебе питала, а Микита під руку й до клюбу. О! Маеш! А ти кажеш, друг. Не вір друзям, о, не вір!

Матвій Матвійович серйозний, стурбований людською несправедливістю, йому гірко дивитись на діла людські.

— Еех! Співаєте дуєтом, боретесь, до ілюзіону ходите, а як до одного прийшло щастя, другий перехоплює, і оком не моргнувши. Як ти на це?

— Я, що ж, Матвіє Матвійовичу! Я нічого не можу сказати, Микиті попалося, я й тим радий.

— „Любі,— значить,— ближнього свого, как самого себя“... Це добре, тільки все ж таки досадно. Там же така красуня! Така красуня!.. Закуримо, бог з ними!

— А насправді, Матвій Матвійович, хтось питав за мною?

Матвій Матвійович довго буде ще інтригувати.

— Коли воно дуже погане,— то я знаю, хто це. А коли так собі, поганеньке, то скажіть, Матвій Матвійович!

— Воно дуже погане.

— Ще для більшої певності: воно балакає в ніс, ходить у брудній зеленкуватій кепці.

— Воно і є. Ти вгадуєш. Де ж ти, хлопче викопав цю тваринку?

— І не питайте, Матвіє Матвійовичу! Порода ця в нас перевелася... Вона щось залишила мені?

На столику в нашій кімнаті фамільярна записка:

„Олексій!

Хотіла тебе побачити. Читала „Морську хворобу“ і зістала трохи здивована... Задоволена з твого Микити. Йдемо в депо до клубу дивитися на робітничу клясу.

Стефа“

Що це за натяк знову на „Морську хворобу“? Яке нахабство!

Я ображений. Я люблю своїх героїв, як друзів, і я не можу слухати, коли їх будуть так ганьбити. Казала нашому знайомому письменникові Стефа: він з мене писав „Морську хворобу“. Хіба це не образа! Каже,— він малював з мене Стасю... ви почуваєте з одного імени.

Я ображений. Хіба я так погано малюю типа, що можна переплутати Стасю зі Стефою?! Стася подає голос з заходу... Стася — полька, шпигунка, її заповонило життя... Гм... А є щось спільне в них... Ні-ні-ні! В них нема нічого спільного! Ніякого голосу не подає Стефа, і голос її канючливий, у ніс... Та мені зрозуміло, з чого вона взяла. Я пригадую її розмову в ресторації: „Як би ви не письменник, я б вашу цікавість до львівського життя мусіла б вважати за допит“. Думає, що це мені дало ідею... Смішне нещастя!

4

Понуро лягли ми спати, — прийшли з Микитою, аж уже Матвій Матвійович балакає шепотом і з „апартаментів“ чути роботу двох ожирілих легенів. Вона спить. Лягли спати й ми.

— Якби її літом понесло, може втонула б, може море прийняло б... — казав Микита, простеляючи свою одержу на підлозі. І я щиро співчував його благородному бажанню. Є всяка щирість і щирість треба поважати, бо вона людська.

А ранком — несподіванка: ще лише прокинулись, Олімпіяда Аркадієвна тельогає до нашої кімнати, сміється всім лицем і навіть очима й носом. (Її усмішка дуже цікава, як складна система зморшок, складочок, горбочків). Вона ввалюється на ліжко Матвія Матвійовича, розпитує, — сміється, розповідає, — сміється, підморгує, виходить знову і знову входить. Їй хочеться чимсь поділитися, їй хочеться комусь сказати щось, їй весело, вона молода у свої шість десятків років.

— Ану, вставайте, парубки! Годі валятися!.. От я зараз підведу вас...

Виходить до своєї кімнати і — який вчинок! Боже мій, іноді на цю Олімпіяду Аркадієвну замилуєшся, така вона буває цікава, така зворушлива! — виходить до нас із мокрим кропилом, що лежало в неї за обраном!

64 — Во іордані крещаючієся...

Але Микита, поки вона виходила, вспів натягнути штани і зараз, схопившись, біжить за Олімпіядою Аркадієвною. Вона регоче, відскакує від дверей і,— що найбільш небезпечно для нашого старенького будиночка,— біжить! Який жах! Стільці самі з гуркотом розскакуються перед нею, м'яка мебля плюшево мовчить і тиснеться до стін, а кішка вискакує на буфет і ховається за різьбленим верхом.

В Олімпіяди Аркадієвни чудовий настрій.

— Вас, Олімпіядо Аркадієвно, пізнати трудно! — кажу я за сніданком.

— Одмолоділа? Да? То-то ж!

Я догадуюсь: мабуть, знайшлася Марочка, і теплий струмінь розливається в мене у грудях. Марочка прекрасна, Марочку б тільки побачити.

— Так ви, Олімпіядо Аркадієвно, поділіться з нами своїми радісними новинами.

— Не можна. Молоді ви ще!

— Вже повнолітні...

— Ні, ще молоді. Не можна розповідати таких речей...

Я сказав, що „шкода“, і сів за роботу. Олімпіяда Аркадієвна порається в кухні. Матвій Матвійович і Микита пішли в депо. В хаті тихо. Надворі сонячно, березневий вітер по-весняному метляє голубами, що літають перед вікнами.

Війся, весно, шуми, метляйся. Несеш із собою сонце, переповнені келіхи цілющої радості, силу несеш із собою і здоров'я. Вієш ти й хочеться, щоб люди ходили тільки маршами, щоб пісні звучали весело, щоб слова були певні, кріпкі... Дай, весно, країні моїй духу, щоб надхнені були каменярі, молотобійці, хлібороби й поети.

Так наладжує весна. І другому хочеться вийти на вулицю, дивитись на задимлену залізницю, на нову будівлю в робітничій комашні, на коней, що вицокують

по брукові, і громохливих бендюжників. Там течуть річки, біснуються горобці, гудуть паротяги й пахне по-весняному гар'ю, вугіллям і талим снігом... Хочеться на вулицю, але щось остерігає від розрядки, щось нашіптує тему з розкошами людської молодости, з напругою м'язистих тіл, з побідною весною, з тою, що не-добачає скептичний прозаїк наших літ. Хочеться про-йтися по країні й зібрати всю її творчу радість... Вибачте на цьому ліричному відступі, ви хочете прози, бо вік наш, як надхненний, так і холодний, розміркований. Олімпіяда Аркадієвна зараз підійде знову до дверей, тількищо підходила вже, і власне вона перебила мені весняні мрії. Вона запитала мене, чи цікаво мені її но-вини, чи дуже цікаво. А вона знає навіть таємницю, за яку я міг би мати пошану, велике задоволення, добру тисячу і...

— Що, що, що!? Як, як!? Невже, я повірю, думаєте, вашому інтригуванню, Олімпіядо Аркадієвно!?

— Не вірте, — каже ця стара дитина і переможньо йде до кухні знову. Але я знаю — вона не може мовчати, вона зараз прийде, та я покажу на виду, що все це мене не цікавить.

А за три хвилини Олімпіяда Аркадієвна сідає на стільці проти мене й наказує мені покласти ручку.

— І можете вже писати по-старому не для власті. Як писали письменники до революції. Більшовиків не-забаром не стане, зметуть.

І яка вбивча усмішка, яка велична, значна павза! Ні, ми пропали! Інше не можна думати, коли дивишся на цю побідну, нікчемну старушенцію.

— Зовсім? — таємничо питаю я. — До основанія?

Але на мої слова ефектно не звертається уваги.

— Поляки допоможуть нам. Вона полька... От ска-жіть, — Пінтоска, це польська фамілія?.. Нуда. Поль-ська. Я хотіла, щоб французи, але вона каже, що по-ляки... Ясно, — вона сама полька, от і хоче поляків. Я вже згодна на поляків, бог з ними!

Але хто така Пінтоска?

Наводжу питаннями мою бабусю і маю:

Пінтоска така, як і Олімпіяда Аркадієвна.

„Дві жінки на березі моря. Одна приходить виглядати доньки Марочки, друга сидить і розмовляє з утопленим чоловіком офіцером Вальом. Море німе,—свідок їхнього діалогу. Тужливі тони цього діалогу не приглушують, одначе, божевільного бажання помсти“...

Так складаються теми. Щось викреслюється в голові, й ще не знаєш, чи зробиш якусь повість, чи маленьку новелетку, але вже ці дві привабили уяву своєю класичною нікчемністю. Дві нікчемних на глухому жаркому березі,—єсть у цьому поезія нашої сили! Я думав зараз за побідну молодість заводів, стадіонів, суботників, екскурсій, а от—ці дві жінки і я не можу їх обминути, хоч і знаю, що дехто закричить про відрив, вишуканість і надуманість.

Адже дірки та прогалини в нашій критиці, як і в красному письменстві, ще запихаються прядивом різних бездар, що підробляють на пролетаріаті...

Але далі, Олімпіядо Аркадієвно, далі!

Це робилося минулого року весною. Тоді в містичному жахові Олімпіяда Аркадієвна втекла від Пінтоскої, що мала при собі радіо... Та вже цього року... О! Цього року вона вже боялась цієї штучки. А зате Пінтоска нічого не сховала від неї, зате Олімпіяда Аркадієвна на старості літ має державні таємниці.

Але хай вона колись другим разом розкаже, а тепер можуть пригоріти оладки. Треба йти до кухні.

Я відчиняю вікно, я багато палю. Весна свіжим пахучим подихом пре до моєї кімнати, а я занотовую пляна для новельки про двох нікчемних.

— Я вам не заважаю?—питає з порога Олімпіяда Аркадієвна.

— Ні, ні! Прошу!

— А скажіть, як вам дадуть тисячі дві за цю справу, ви покинете нас і забудете.

— Та що ви, Олімпіядо Аркадієвно?! — урочо і благородно, як на сцені в опері, схоплююся я. — Тоді вам належить тисячу й дев'ять сотень, а з мене і сотні хватить.

— Я згодна на половину...

— То вже ваша справа.

— Але я вам не вірю.

Доводиться довго запевняти, бо вона жде від мене переконань, а час у мене є, все ж одно вона перешкоджатиме робити... Та й цікаво слухати ці чудні метекування, я завжди любив спостерігати божевільних, як інженер-конструктор любить розбирати недовершену чи збавлену складну машину.

Нарешті, вона йде на компроміс. Вона не дасть мені в руки ниток, вона приховає адреси та прізвища, а саму суть розповідь.

В південному місті на березі Чорного моря єсть Пінтоска Маня. Її завжди можна застати там і запитати в неї за її троюрідну сестру, що служить у заводській конторі, за сусідку по коридорові, дуже інтелігентну людину з Австрії, за знайому в Києві й за всіх. Олімпіяда Аркадієвна знає, що я туди не поїду й це мені не дасть нічого. Але хай я знаю, що Олімпіяда Аркадієвна має в руках прізвище й адресу однієї особи в Харкові. Цю нитку вона вже не дасть мені в руки нізащо...

— „Марочка!“ — думаю я. — „Марочка єсть у Харкові!.. Чорт з вами зі всіма, але Марочка єсть у Харкові! Звичайно, не так просто з'явитись їй вдома і ясно мені, чому вона не приходить. Зрештою, не знаю, хто стукав уночі дверми, коли Матвія Матвійовича не було вдома, а Олімпіяда Аркадієвна не має звички виходити вночі на ганок... Правда, вранці наша господиня обурювалась, що сусідка питала вночі за чоловіком, в мене світилось і вона взяла собі в голову, начебто її п'яниця попав до нас та й випиває з Матвієм Матвійовичем... Але я не вірю Олімпіяді Аркадієвні...“

Так. Мені час збиратися до міста. Їй не хочеться відпустити мене й вона просить почекати, кави з оладками випити, а виходить і послухати політичні мрії, інтереси й захоплення її державного ума. Невже мені не цікаво, що складається друга партія, що візьме владу у свої руки?!

Ні! Досить! Набридло!

— Поспішаю, Олімпіядо Аркадієвно! Дуже поспішаю!

Олімпіяда Аркадієна невдоволено мовчить. А в цей час стукає і входить задоволений Матвій Матвійович. Він привіз вугілля й бере ключ від сараю.

Олімпіяда Аркадієвна виходить на галерею. О! Це таке вугілля! Матюші наструшували шлаку й пороху, Матюша хоче її вбити, замучити... Матюша загубив її життя. Після весілля на сніданку в тітки...

І вже летять на Матвія Матвійовича оладки з мискою, і вже плита забута, кава збігає й шипить, столик люто потріскує під ліктями і над картами Олімпіяда Аркадієвна виголошує зі своїх „апартаментів“.

— Не довго вам зосталося царствувати! Дні ваші полічені! Ми вас швидко доведемо до кінця! Альоша, — гукає вона до мене, — даю вам чесне слово Олімпіяди Аркадієвни мадам Невгомонної, що за якихнебудь два тижні цієї влади не буде. Це мені казала Пінтоска і і це кажуть карти. Йдіть подивіться коло туза пік — що значить казенний дім, вроді Ленінів дворець, — випав трєф туз і винова дама. Горе вам! Йдіть подивіться!

Я запевняю, що вірю й так, беру шапку й виходжу на вулицю.

А ввечері знову двері щільно затуляє дебелих постать і на мене промениться тупувата хитрість з маленьких очей. Олімпіяда Аркадієвна знову приходить на дипломатичні переговори.

— За скільки продасте, Олімпіядо Аркадієвно, свою таємницю...

— Що вам дадуть — на половину. Вам тисячі три дадуть, ви ж власть врятуєте...

— Продаєте за половину?.. А ким же ви тоді, Олімпіядо Аркадієвно, будете загрожувати зі своїх „апартаментів Матвієві Матвійовичу і радянській владі?

Мое запитання остає без відповіді.

— Таа! — і засміялась.

5

Сходить сонце і зразу на галереї. А в дев'ять уже повно весняного тепла. І самовар на мідному декові горить блясками. Весна, весна!

Я сиджу на стільці біля широкого підвіконника й пишу. Є в нас божевільні архаїчні примірники, життям забуті, богом зобиджені, мухами обсижені люди. Ними сонячного ранку я відтінюю нашу молодість, красу, силу. Доповідаю за них суспільству... Пишу новельку „В ущелинах республіки“.

А Олімпіяда Аркадієвна думає, що я пишу до страшної мітичної установи.

Вона нервує і часто входить до кімнати, виходить знову, п'є чай і знову виходить. І мовчить.

Вона боїться, щоб справа Пінтоскої не розв'язалася без її участі, щоб її не минуло „вознаградження“.

— Що ви пишете?

— Так собі, дрібницю.

Але я кілька раз уже заводив розмову за те місто, де загубилася Марочка. Мені для твору важно знати деякі деталі й ці розмови ще більш настроюють її підозру.

— Так сказати вам адресу і прізвище харківської особи? — питає Олімпіяда Аркадієвна.

— Що ж, коли ви не хочете...

— Добре, я скажу. Тільки... — тут кокетливе й запобігливе кивання пальцем та підморгування, — що має значити — „не забувай умови“.

Я розумію!

Олімпіяда Аркадієвна йде до „апартаментів“ і виходить звідти стурбована.

— Альоша! Та я ж спалила календаря, отого царського, що там було сто сорок богоматирів!.. А я ж туди поклала адресу! Ще як би вас із Матюшею з анекдотами про богоматір не конозило, то цього не було б! Богохульствуєте, а я наслухалась та й знищила, прости господи! — Олімпіяда Аркадієвна христиться. — А там і адреса була...

— Жаль, Олімпіядо Аркадієвно! Бачте, якої шкоди натворили ваші релігійні хитання! Лучче б ви вже вірили собі, од цього нікому ні тепло, ні холодно!

— А ви знаєте? — я так пам'ятаю! Я знаю, що на Рибній і починається на „А“. Я ще тоді зам'ятала „Ах!“ аначить на „А“ прізвище. Це ж усе одно нитка...

Я зацікавився, бо люблю все сюжетне, але мало вірив цій мнемоніці на емоційних вигуках.

— А може ви тоді сказали „Ех!“ Може на „Е!“

— На „Е“?.. Може й на „Е!“.. „Ах!“.. „Ах!“.. „Ах!“.. — задумано вигукує Олімпіяда Аркадієвна, а я дивлюсь у затурбовані очі й усміхаюся. Потім вона входить до кімнати й за п'ять хвилин вертається.

— Я вам казала „Ех!“ чи „Ах!“? Ви мене збили з пантелику. Ви щось додали чи „Ех!“ чи „Ах!“ і я не знаю тепер... як я вам зразу казала?

— „Ах!“ — Не „Ех!“

— Ні, „Ах!“

— Ну от і візьміться.

— А ви не боїтесь, Олімпіядо Аркадієвно? Ви ж теж причетні до цієї справи.

— Мені що, я нервова жінщина, я нічого не знаю...

Сонце. Дві жінки над морем у моїй уяві. „Полуденна спека“ — починається моє оповідання. Пишу і скучаю за морем і досадно мені, що не я в південному місті, що вони на березі. Це б ускочити у цілющі хвилі! Це б вимахнути руками, нурця піти й вийти далеко од берега... Ах, хороше, хороше! Скучаю за морем...

В одинадцять приходить із депа Матвій Матвійович. Я збираюся у місто.

Олімпіяда Аркадієвна похапливо запитує чи буду я заходити кудинебудь, що я думаю робити в місті. Вона вже давно спохватилась і знову тупає по кімнатах, береться за все й нічого не робить. Я заспокоюю її,—я буду в ДВУ та в бібліотеці — там я думаю закінчити новелю,—і йду до трамваю.

* * *

Мені відчиняє Матвій Матвійович. По тому, як він вільно тримає себе, як поцмакує, я догадуюсь, що Олімпіяди Аркадієвни немає вдома. На моє запитання, де вона, він призириливо скривляється й махає рукою, наче відгонить муху:

— Ай, говори, хлопче !

Ми входимо до кімнати. Парасольки з комфортною ручкою шпаги в передпокої немає. На моєму столику порозкидані папери, посписувані старечою рукою.

Матвій Матвійович стає передо мною.

— Це ж жінка, Альоша! Коли тобі таке трапиться, вішайся зразу, бо життя все одно пропало. Вже як на чому помішається — кінець! Нічого не зробиш! Буде клюкати, клюкати, поки не доклюється.

Матвій Матвійович запалює, довго тягне, поки розгоряється цигарка.

— Ти пішов, а вона на мене: „Ти герой труда, тебе під знаменами водили, а ти совєцьку власть не захищаєш! Ти, — каже, — повинен бути патріотом. Через таких, — каже, — як ти, помирає власть робоча“.

По якійсь ниточці побігла думка і погляд мій упав на Леніна. Портрет у рожевенькому, з паперовими кошичками й биндами. Могутнім, грубим обличчям випирає, кріпкими очима знищує, сміється.

— Це так убрала, — промовив Матвій Матвійович, помітивши моє здивування, і уникаючи називати Олімпіяду Аркадієвну хоча б займенником.

— А що це за папери?

— Заставила писати на якусь Пінтоску, якогось її друга... Ет! Всі ці Мощецькі, Ахринські, такі ж, як і вона... Глупаки!

— Ахринські?! Як ви сказали?!

— Ахринські, я сказав. Або що?

— В Харкові?! На Рибній?!

— Здається. Подивись там у доносі. Це чорнова. Під диктовку.

Аж тепер мені зв'язалося зі Стефою. Стефа Ахринська... „Ах!“ ... Ех, чорт! І навіть, здається, живе на Рибній. Пригадується, якось казала.

— Стефа Ахринська?

— І Стефа і її дядько й тітка. Ця в Харкові, а старі обоє там, у Н Манецькі.

— Та ж Олімпіяда Аркадієвна спалила адресу?!

— Викопала. Вона її у молитовник поклала. Переплутала... Ет! Старий котел! „Вознаградження“ добивається...

Беру книжку, сідаю і зачитуюсь. Матвій Матвієвич порається по „господарству“, кормить курей, поправляє хвіртку й мені до хати чути, як він стукає. Виходжу і я до нього й ми забуваємо зовсім за Олімпіяду Аркадієвну. Славно весняного дня бути надворі з сокирою в руках, забивати, тесати, копати лопатою сиру, чорну землю і я ставлю ремонт на ширшу ногу. Ми перекопуємо слупи од воріт, кийками оббиваємо землю і Матвій Матвійович захоплюється, що я вмію робити й зовсім не білоручка. А мені згадується весняна робота в мене вдома, в селі і щось ліричне й тепле є в цьому, дитинство стає перед очима, од цього весело, хороше. Я в одній блюзі. Матвій Матвійович ходить круг мене, він старенький, не має сили і йому теж згадується — його молодість, згадується сила, здоров'я.

— Колись і я так міг! — каже він, дивлячись, як я розвалюю на двоє одземка для порога. — Добре розскочилось!..

Враз на хіднику з'являється „старий котел“. Він важко, понуро і швидко гупає по дошках, вишибає товстим тулубом двері, хрюпає ними знову і вбігає до хати.

— Продала вже та не вторгувала.

— Хоч не буде ким лякати.

Скрадливо надходить вечір.

Микита застає нас ще коло воріт, але ми збираємо вже знаряддя, йдемо до хати.

Олімпіяда Аркадієвна ворожить. Глухо замовкла, на бурю.

Матвій Матвійович узяв Гоголя. Читає за мертвих душ, зрідка сміється і не хоче рахуватись із обставинами: це дратує Олімпіяду Аркадієвну.

Нарешті, вона затуляє собою наші двері. Починається облога.

Яхидно прижмурені очі пашать, зненависть бризкає з них блисками, іскорками. На масних губах крива усмішка.

— Чого тобі, Панько, радісно? Чого ти хаханьки строїш? Сидиш собі, трутень, і скалиш беззубі ясна!.. Може б ти помовчав?

Матвій Матвійович зиркає на нас, ледь усміхаючись, але очі кліпають і це виказує його тривогу. Він лагідно каже.

— Ліпа, ти заспокойся. Я собі читаю й не зачіпаю тебе.

— А ти ще мене зачіпати думаєш?! Ах, ти...

Парасолька з комфортною ручкою шпаги вискакує з-за плечей, Олімпіяда Аркадієвна вривається і хоче потягнути Матвія Матвійовича, як то кажуть, старшим боком.

О, в мене вже довго закипала лютя. Мене в такому стані не закинеш на спину й не носитимеш. Парасолька з тріском летить у передпокій і стукається об сінешні двері.

Олімпіяда Аркадієвна в нестямі. Вона каменіє, страшно витріщає на мене очі. І цими витріщеними очима вона бачить мою напружену постать і зціплені кулаки.

74 І дивне диво: ні істерики, ні крику. Тільки здивовання та тихі слова:

— Так ви отак?! У моїм домі?! За моє отношеніє?!

— Пальцем не торкнете Матвія Матвійовича. Баста!

— Баста! — каже Микита і чогось встає із стільця. Він радісно кипить і не може всидіти...

— Не хочу терпіти більш, — обзивається Матвій Матвійович. — Не смій битися!

Старечі очі його загораються вогнем і він стає кращий, молодший на півтора десятка літ.

— Не смій! — кричить він, хоч усі стоять тихо в німій гоголівській сцені.

— Аах ти, Матюша шолудивий! То ти сів під своїм Леніном і будеш розсуждати?!

Олімпіяда Аркадієвна кидається до ліжка, заціпленими пальцями рве кошички, хватає за портрет і зриває зі стіни...

— Не трож! — кричить Микита і своїми величезними долонями хватає за товсті плечі. — Не трож! Знистожу!

Лице в нього перекошується, горить і пальці глибоко впираються у плечі, впираються і крізь м'ясо обхвачують кістки, як опценьками. Я знаю, які пальці в Микити!

Руки у старої в'яло опадають, портрет лягає на ліжку поруч з Матвієм Матвійовичем, що лише відсунувся, не встиг схопитись.

За хвилину скрипучий крик густо наливає наш будиночок і, мабуть, просовується цівками крізь щілини, крізь вікна на вулицю, на околицю.

— Аааай! Аааай! Аааай!

Безглуздий, дикий, злісний і безнадійний крик.

— Візьмемо! — каже Микита.

І тріномфіально ми викидаємо Олімпіяду Аркадієвну мадам Невгомонну в передпокій.

— Забирайся у свої „апартаменти“ і до нашої кімнати щоб ні ногою. Будемо замикати на ключ! — каже Микита. — Я, Матвій Матвійович, ще одного ключа зроблю

і коли вас зачепить ще господиня, спровадимо в бупр...
Можна стопочку, Матвію Матвійовичу?

— Есть, есть...

— На цей раз і я не відмовляюся.

ЕПІЛОГ

А що зі Стефою? Як поживає Пінтоска і всі друзі Олімпіяди Аркадієвни?

Нічого. Нічого не трапилось. Минуло вже два роки, а Стефа так само шльопає оцієї весни двадцять дев'ятого по Харкову в великих калошах, залишилась поборницею соборних пам'ятників мистецтва, має свої „оригінальні“ політичні погляди і, здається, цим обмежилася її „контр-революція“. Позаплянове,—перебивається по щілинах життя, пройде його путь зайцем, ніякого сліду не лишить за собою, ніхто не згадає її. Цієї весни вона в тому ж таки сачку кольору болотної жаби.

Пінтоскої я особисто не знаю. Мабуть, ходить говорити з Вальом, мабуть, Манецькі доживають свій вік, перебиваючись так-сяк. Вона паперові квітки робить та продає, він ходить, впаковує людям речі... Кому вони потрібні, нащо здалися! Радянська влада не заплатила Олімпіяді Аркадієвні, не має такого звичаю та й хоч би мала, не було б за що платити. Вбогеньке дуже це все, сміття.

Радісно зустрів я оце якось Матвія Матвійовича. Він одержує тепер пенсію, доживає своє багате життя, як книгу дописує, товсту пожовклу книгу. Живе він сам у тому ж будиночку, в нашій кімнатці. „Апартаменти“ займає гарна робоча сім'я, в неї він і столується.

— А де ж Олімпіяда Аркадієвна?—питаю я.

— Ет!—махнув рукою старенький.—Питаєш... Поїхала втірік у N та й досі не вернулась. Так і не знаю, де ділася...

— Заходь, Альоша!

— Дякую, Матвію Матвійовичу! Зайду.

— А Микиту зустрічаєш?